

Recensioner

BENGT ARVIDSSON

Till sakralt bruk

Kyrkobyggnaden i lundabiskopen Mads Jensen Medelfars (1579–1637) liv och teologi

Lund: Kulturhistoriskt förlag, 2012. 272 sid. ISBN 978-91-637-2098-7

Den röda tråden i Arvidssons bok är Mads Jensen Medelfar. I första avsnittet presenteras personen Medelfar, hans danska ursprung och arv samt hans kyrkliga karriär fram till biskopsämbetet i Lund 1620–1637. Avsnittet ger en bild av den dåtida kyrkliga situationen i Danmark, varav Skåne då var en del.

I nästa avsnitt vidgas perspektivet från personen Medelfar till en beskrivning av kyrko- och fromhetslivet under 1500- och 1600-talen. Centralt dokument är här Peder Palladius ”... men din sognekirke er Guds Hus”. Vikten av att kyrkobyggnader underhålls och att gudstjänstlivet har goda förutsättningar att fungera betonas. Medelfars bidrag är – förutom hans egna och hans familjs delaktighet i fromhetslivet och hans visitationsanteckningar – bl.a. utförliga beskrivningar av främst adliga personers fromhetsliv i likpredikningar han hållit.

I ett följande avsnitt behandlas nya kyrkobyggnader och kyrkoinvigningar under århundradet efter reformationen. Exempel som behandlas är bl.a. slottskyrkan i Torgau och Genarps slotts-, grav- och sockenkyrka i Skåne. Särskild uppmärksamhet tilldrar sig byggandet av Kristianstads kyrka. I ett centralt dokument i boken, Medelfars *Encoenia Sacra*, beskriver biskopen denna kyrka som ”det enligt honom främsta bygget bland de han nämnt”. Dokumentet presenteras översiktligt i ett avslutande avsnitt i boken.

Medelfars förlagor till sina reflektioner om kyrkorummets teo-

logi, liv och innehåll beskrivs i ett större avsnitt baserat på de första evangeliska kyrkoinvigningspredikningarna. Ett rikt material med överväganden om kyrkorummets teologi och funktion presenteras, introducerat med Luthers invigningspredikan av slottskapellet i Torgau. Ett centralt tema är att kyrkorummet genom att invigas avskiljs för särskilt bruk, från profant till sakralt. I ett avsnitt om invigningen av Trefaldighetskyrkan i Kristianstad 8 juni 1628 blir detta tema tydligt när hela ritualet presenteras.

Bengt Arvidsson har med sitt projekt presenterat ett brett historiskt perspektiv samtidigt som han genom sitt urval av texter kommit nära den kyrkliga praktiken. Även om utgångspunkten är regional så vidgas undersökningen både teologiskt och liturgiskt/kyrkoarkitektoniskt på ett konstruktivt sätt.

Boken är rikt illustrerad, tryckt på högklassigt papper och inbunden i stadigt band. Bidrag till projektet har beviljats av Segelbergiska stiftelsen för liturgihistorisk forskning.

Sven-Åke Selander

OLOPH BEXELL (RED.)

The Meaning of Christian Liturgy

Recent Developments in the Church of Sweden

With a foreword by Gordon W. Lathrop

Grand Rapids, Michigan / Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company, 2012. 177 sid. ISBN 978-0-8028-6848-0

1900-talet är i liturgiskt avseende ett nästan omtumlande skede i Svenska kyrkans historia, lite i linje med vad som skedde inom samma kyrka på 1500-talet – fast omvänt. Nu nalkas vi den tid då man kan försöka få perspektiv på skeendet. I *The Meaning of Christian Liturgy* tecknas viktiga drag i denna utveckling samtidigt som frågor om liturgiska principer och forskningsstrategier aktualiseras. Det material som presenteras har utvecklats inom projektet ”Den kristna gudstjänstens innebörd. Svenska kyrkans förändring av liturgin 1942–2000”, finansierat av Riksbankens jubileumsfond.

Man kan naturligtvis fråga sig om boktitelns ”recent” är riktigt ade-

kvat. Oloph Bexell, projektordförande, inleder boken med en historisk översikt. Av hans framställning framgår att för att kunna beskriva förändringar inom Svenska kyrkans liturgi måste man gå tillbaka minst till åren före 1900. Författaren följer utvecklingen i ett *historiskt-genetiskt* perspektiv. Stort avseende läggs vid den framväxande högkyrkligheten och dess betydelse för tillkomsten av Handboken 1942 men framför allt för utvecklingen på det liturgiska området vid sekelskiftets mitt, där inte minst frågan om vad som var högkyrkligt och inte högkyrkligt, allmångods eller vilja att förnya utan att sätta in förändringarna i ett medvetet teologiskt sammanhang var högaktuella.

I det nämnda projektet har frågor om *ecklesiologi* stått i förgrunden. Det framgår redan av Bexells uppsats men blir särskilt tydligt i Sven-Erik Brodds bidrag. Även Brodd måste för att få perspektiv på utvecklingen 1942–2000 gå tillbaka i tiden. Begreppet 'evangelisk katolicitet' är viktigt för att beskriva utvecklingen. Framför allt Nathan Söderbloms men också Gunnar Rosendals och (i detta speciella liturgiska perspektiv) Hugo Blennows betydelse liksom exegeternas nyupptäckt av den nytestamentliga kyrkosynen utgör förutsättningar för utvecklingen under 1900-talets mitt. Mot slutet av seklet blir Brodds analys mindre fokuserad på evangelisk katolicitet och mera på förhållandet mellan antropologi och kyrkosyn. Författaren ser aktuella drag i tiden som riskfaktorer: "anthropology is permitted a strong impetus". Ecklesiologiska perspektiv kan trängas tillbaka, rentav få minskat inflytande över, "control", liturgin (s. 51). Här hade ett hermeneutiskt perspektiv kunnat hjälpa författaren till en mera konstruktiv syn.

Efter Bexells och Brodds bidrag följer redovisningar av övriga medlemmar i forskargruppen. Boel Hössjer Sundman har i sin avhandling brottats med frågor om "gudsnärvaron i Den svenska kyrkohandboken från 1986". Hennes vetenskapliga utgångspunkt är närmast *fenomenologisk* (s. 55). Hon arbetar med två analyskategorier, "the personal and the non-personal divine presence". Ett huvudbegrepp är relation: Gud är en Gud som människor har en relation till. Denna relation till Gud kan uppfattas som likartad den som människor har till varandra. Författaren hänvisar till Vincent Brümmer: "human beings and God are two agents who have a mutual relationship" och

till Martin Buber: ”Gud har alltid en ’I-thou’ relationship to human beings”. Relationen utmärks av kärlek och emotionalitet, av ”closeness and distance” (s. 59–60). En icke-personlig relation till Gud kan beskrivas som en icke-relation som närmast utmärks av en upplevelse av makt, av något som inte kan beskrivas i mänskliga termer: ”an event that belongs together with a radical transcendence” (s. 69, efter Jean-Luc Marion). De grundläggande förutsättningarna för sin analys utvecklar författaren till en omfattande terminologi som hon exemplifierar med analyser av eukaristiska böner i 1986 års handbok.

Boel Hössjer Sundmans arbete är ett exempel på att liturgiforskning behöver utveckla språk, begrepp och terminologi som gör det möjligt att analysera, diskutera och värdera liturgiska dokument.

Detsamma kan sägas om Karin Oljelunds avhandling. I centrum står frågor om *liturgisk teologi och ekklesiologi* och förhållandet mellan dem. I liturgin får man kunskap om Gud, teologi. Författaren beskriver liturgisk teologi som en hermeneutisk cirkel: ”the teaching affects the liturgy, which affects the teaching in a circular movement without end [...] doctrine and liturgy always affect one another” (s. 94). Författaren inriktar sin undersökning på hur primär ekklesiologi kommer till uttryck i texter som används i gudstjänst och framträder i gudstjänstens konkreta utformning (s. 97). Efter närläsning av texterna utvecklar hon en modell för analys av texter i handböckerna 1942 och 1986 som bygger på begreppen *universalistiskt* (konkretiserat i distans, individ och inklusiv) och *partikularistiskt* (konkretiserat i närhet, gemenskap och exklusiv) (s. 95, 97–98, delvis efter Avery Dulles). Hon finner alla motiv representerade i texterna utom exklusiv. I en pågående undersökning om kollektböner har hon funnit att hennes analysmodell är tillämpbar men modellen behöver kompletteras t.ex. med frågor om hur Gud beskrivs, hur bönen frambärs och vilket bönen egentliga syfte är.

Torbjörn Axners bidrag vilar på *empiri*. Grundmaterialet är en undersökning med bl.a. Åke Andrén som drivande kraft, genomförd 1965 med hjälp av ett enkätformulär omfattande 300 frågor och distribuerad till 2000 präster. Svarsfrekvensen var hög: 85 %. Avsikten var att undersöka vilka olika liturgiska bruk som förekom i Svenska kyrkan. En viktig roll i förnyelsen av de liturgiska bruken spelade det

s.k. Gleerupska missalet som representerade en högkyrklig linje. Axner ger en översiktlig bild av situationen. Resultatet blev att en mindre grupp, 5–15 % av prästerna, tillämpade liturgiska bruk som tydligt inspirerats av högkyrklig tradition. En större grupp, som tillsammans med den mindre högkyrkliga gruppen utgjorde 1/3-del av de svarande, tillämpade delvis nya liturgiska bruk utan att vara direkt relaterade till den mindre högkyrkliga gruppen. 2/3 av de svarande var inte inspirerade av högkyrkliga traditioner. Flest förändringar rapporteras i undersökningen kring liturgiska färger och liturgisk klädedräkt.

Det framgår av Axners redovisning liksom det tidigare påpekats av Oljelund att kyrkorummet spelar en viktig roll för utvecklingen av nya liturgiska bruk. Gunnar Weman har tagit sig an detta. Hans utgångspunkt är *liturgical renewal movements* och hur dessa påverkar hur kyrkor nybyggs eller restaureras för att tillgodose nya liturgiska krav. Weman gör en instruktiv genomgång av olika teorier om hur kyrkorum kan vara utformade. Han kommenterar därefter olika kyrkor som restaurerats: Mariakyrkan i Sigtuna, Vandringskyrkan vid Sigtunastiftelsen, Umeå landsförsamlings kyrka, Olaus Petri kyrka i Örebro, Tysslinge medeltidskyrka samt de båda nybyggda distriktskyrkorna Sankta Birgitta-kyrkan i Knivsta och kyrkan i Sollentuna centrum. De olika kyrkobyggnaderna har erbjudit olika förutsättningar. Den grundläggande uppgiften för arkitekt, kyrkoherde och andra berörda beslutsfattare har varit att "create spaces for worship that correspond to the liturgical intentions expressed in the 1986 *Swedish Service Book*" (s. 174).

Det är en instruktiv bok som sammanställts med ecklesiologi som centrum. I sitt förord till boken jämför Lathrop amerikanska och svenska förhållanden. Det ecklesiologiska perspektivet är ett gemensamt intresseområde. Lathrop ställer ett antal andra frågor som också aktualiseras när man resonerar om kyrka och liturgi. Den antropologiska frågan är viktig enligt Lathrop. Hur förhåller sig individer till den kristna gemenskapen? Jag instämmer som framgått och vill tillägga: vad betyder människors upplevelser av psalm, musik och sång i liturgin för utvecklingen av liturgisk teologi, för ecklesiologi, för känsla av Guds närvaro och för upplevelser av kyrkorum och litur-

giskt skeende? För visst är psalmsången och musiken en viktig del av liturgin som kunde ha varit värd en egen delundersökning!

Sven-Åke Selander

ULLA MORRE BIDSTRUP

Fordi der skal prædiket på lørdag

Kasualierne som orienteringsritualer belyst med udgangspunkt i nyere tysk kasualteori

Ph.d.-afhandling (opubl.), Aarhus Universitet, 2011.
Sammanfattning på engelska och tyska. 220 sid.

Det händer inte alltför ofta att kyrkliga handlingar eller kasualhandlingar är föremål för en vetenskaplig avhandling i Norden. Därför hälsas Ulla Morre Bidstrups Ph.d.-avhandling välkommen som ett led i diskussionen kring en av folkkyrkans viktigaste kontaktytor i förhållande till sina medlemmar.

Bidstrup fokuserar kasualierna utifrån ett teoretiskt perspektiv. Hon vill fånga in deras roll i ett spänningsfält mellan det konkreta, levda livet och kristen förkunnelse (s. 11). Spänningsfältet klagörs med hjälp av sociologiska, religionsvetenskapliga och ritualteoretiska perspektiv (s. 24–40). För diskussionen tar hon hjälp av två tyska författare, nämligen Wilhelm Gräb och Ulrike Wagner-Rau, som enligt Bidstrup representerar en livshistorisk kasualteori.

I polemik mot en som Bidstrup bedömer det tämligen ensidig betoning av livshistoria och kasualierna som övergångsriter hos både Gräb och Wagner-Rau lyfter hon själv fram begreppet *orienteringsritual*. Orientering beskriver det sätt på vilket kasualierna tillvaratar spänningen mellan det konkreta livet och förkunnelsen. Och begreppet svarar mot en förståelse av den postmoderna existensen som *desorienterad* (s. 126–130). Analysen tar fasta på en orientering efter Gud, efter Kristus och i rummet.

Frågan om kasualierna som orienteringsritualer uppfattar jag som avhandlingens egentliga problematik. Den ger skribenten ett verktyg för att behandla frågeställningen på ett förtjänstfullt sätt. Den här frågan hade räckt för en Ph.d.-avhandling och reflektionen kunde

med fördel ha fördjupats och tydligare förankrats i förefintlig teologisk reflektion. Författaren valde att i stället vidga diskussionen. Det kan diskuteras om det behövs två representanter för en sinsemellan tämligen likartad kasualteori. I början av avhandlingen presenteras en historisk översikt av kasuliernas placering inom den praktiska teologin. Huvudpunkterna i översikten är betydelsefulla för förståelsen av författarens forskningsposition och temat kan försvaras som en del av den teoretiska referensramen.

I de två sista huvudkapitlen presenteras kasualhomiletiska ansatser och frågan om kasualiernas avgränsning. Bidstrup betraktar dessa frågor som konsekvenser av sin syn på kasualier som orienteringsritual (s. 21). Vardera problematiken är betydelsefull och det homiletiska avsnittet ger användbara modeller för reflektionen kring kasualtal. Frågan är närmast huruvida det är meningsfullt att splittra en undersökning i alltför många frågekomplex.

Det är det vetenskapliga arbetets trovärdighet som blir lidande om frågeställningar inte blir granskade på en tillräckligt djupgående nivå. Författaren verkar ha en egen *drive* och den gör undersökningen lätt att följa, men slutsatserna är ibland problematiska. Som läsare av både Gräb och Wagner-Rau har jag ibland svårt att se att Bidstrups tolkning gör dem rättvisa i sin iver att presentera *orientering* som det nya. Och kapitlet om orientering hade vunnit på att författaren hade haft en teologisk referensram som motivering till valda teman och för fördjupning av diskussionen. Mot den här bakgrunden ter sig avhandlingens starka normativa anslag problematiskt. Konstruktiva tankar för praxis måste vila i en argumentation och slutsatser som är tydliga och teologiskt motiverade om de ska vara trovärdiga.

Trots att jag uttalat flera kritiska synpunkter på det metodiska arbetet, både i texten ovan och vid oppositionen i Århus i december 2011, vill jag ändå understryka att jag välkomnar Ulla Morre Bidstrups studie. Hon har lyckats fånga in och tydliggöra viktiga och relevanta frågor och hon låter en större nordisk publik bekanta sig med nyare tysk kasualteori. Studien stimulerar till fortsatt reflektion kring kyrkliga handlingar.

Bernice Sundkvist

Cecilia

Katolsk gudstjänstbok

Utg. av Katolska liturgiska nämnden, Stockholms katolska stift. Fjärde uppl., Stockholm: Veritas Förlag, 2013. 1320 sid. ISBN 978-91-89684-89-8 (normal stil), 978-91-87389-00-9 (stor stil)

Efter en lång utvecklings- och granskningsprocess togs den fjärde upplagan av *Cecilia. Katolsk gudstjänstbok* i bruk i januari 2013. Förordet skrivet av biskop Anders Arborelius OCD är daterat ”den 11 oktober 2012, vid början av Trons år”.

Psalmboken är nu i sin helhet en psalmbok enbart för Katolska kyrkan i Sverige. Den innehåller inte enbart psalmer utan gudstjänstmaterial i stor omfattning. Genom att inte vara bunden till principen om en gemensam ekumenisk del och en särskild katolsk del har man kunnat disponera Cecilia 2013 mer konsekvent som gudstjänstbok. Efter ett mindre avsnitt, Böner, som innehåller ett antal för Katolska kyrkan centrala texter, följer huvudavsnittet Psalmer och hymner. Psalmernas antal är 513. Därtill kommer avsnitten Den heliga mässan, Kyriale med melodier till mässans fasta led (på svenska och på latin), Psaltarpsalmer och cantica, allt med 796 som sista nummer på sidan 1151, kompletterat med ett litet urval svenska och latinska psalmtoner (s. 1152f). Därefter följer Kyrkoårets böner och texter och gudstjänstboken avslutas med två mindre avsnitt, Kyrkans dagliga bön (från laudes till completorium) och Sakramenten och andra heliga handlingar (kortfattade ordningar). Hela boken med register etc. omfattar 1320 sidor, allt i vackert och välorganiserat tryck. Ett arbete som man blir mer och mer imponerad av ju mer man sysslar med materialet.

Undertiteln ”gudstjänstbok” är viktig. Biskop Arborelius skriver i sitt förord: ”När nu den senaste utgåvan av vår svenska katolska psalmbok, Cecilia, ser dagens ljus, är jag säker på att den skall hjälpa många att fördjupa och förnya sin gudsgemenskap”. Anders Piltz OP, biskopsvikarie för gudstjänstlivet och ordförande i Katolska liturgiska nämnden, som varit central i utvecklingen av den nya Cecilia, citerar en kollektbön från kyrkoårets sista vecka och skriver: ”Den nya psalm- och gudstjänstboken *Cecilia* vill motsvara den heliga Kyrkans önskan att alla hennes barn skall få omedelbar tillgång till nådens, gudsordets och sakramentens alla rike-

domar och möjligheter att tillsammans uttrycka sin tro på ett autentiskt sätt, så att bönen ord blir verklighet: *att vår gudstjänst bär frukt i vårt liv och bereder oss att ta emot Guds helande kärlek*” (min kursivering).

Ambitionen har varit att skapa en gudstjänstbok för ”Stockholms katolska stift [som] består av människor med nästan hundra modersmål. Därutöver firar ett antal katoliker i Finland den heliga mässan på svenska” (s. 8). Att man omvärderat principen från den ekumeniska psalmboken från 1986 innebär inte att man avvisar ett ekumeniskt perspektiv på psalmen. Arborelius skriver uppskattande om ”den gemensamma psalmskatt, som vi delar med våra bröder och systrar i andra kristna kyrkor och samfund”. Cecilia 2013 har därför försetts med ett särskilt register över ca 170 psalmer som är gemensamma (med någon bearbetning i ett fåtal psalmer) med de 325 psalmerna för femton trossamfund i den ekumeniska delen av psalmboken 1986. Detta ekumeniska perspektiv understryks ytterligare i Arborelius förord, där han beskriver psalmens ”evangelisatoriska kraft” med hjälp av Julie von Hausmanns *”Så tag nu mina händer och led du mig, att saligt hem jag länder, o Gud till dig* (i denna psalmbok nummer 459)”, psalmens förmåga att ”[ge] tron stadga och kraft när det behövs som bäst [med] *Jesus för världen givit sitt liv: öppnade ögon, Herre, mig giv* (59)”, och illustrerar ”att Jesu totala utblottelse en gång skall bära frukt i den fulla synliga enhet, som den katolska Kyrkan på ett profetiskt sätt får förvalta och vittna om” med Olov Hartmans *”För att du inte tog det gudomliga dig till en krona ... vet vi vem Gud är* (65)”. I psalmsången blir, menar Arborelius, Guds ”godhet och barmhärtighet kännbar i vårt liv: *då brister själen ut i lovsångsljud: O store Gud, o store Gud!* (10)”.

Det ekumeniska perspektivet markeras också av att svenska författare med hemortsrätt utanför katolska kyrkan finns representerade med många psalmer, J. O. Wallin med 29 texter, Anders Frostenson med 60 och Britt G. Hallqvist med 35 texter, Olov Hartman med 12, J. A. Eklund med 10 och N. Beskow med 7 (antalen innefattar både egna texter och bearbetningar; tyvärr kan man inte av författarregistret avgöra vilka som är original och vilka som är bearbetningar utan måste gå till varje enskild psalm). Normannen Egil Hovland har fått bidra med 22 melodier.

Naturligtvis har katolska kyrkan i Sverige egna psalmförfattare och kompositörer representerade i Cecilia 2013. Kvar från 1986 finns t.ex. Alf Hårdelin, nu med 28 texter varav 7 egna, och Catharina Broomé med 20 texter. Anders Piltz var representerad i Cecilia 1986 med 4 texter, varav 1 egen, och medverkar nu med 46 texter och 1 melodi. Anders Ekenberg bidrog 1986 med tre texter varav en egen, i nya Cecilia är han representerad med 15 texter varav 4 egna, och med 60 melodier och 3 satser. Nya bidragsgivare är främst Ulf Samuelsson med 46 melodier och 2 satser samt Elisabeth von Waldstein med 34 melodier. De senares medverkan med i huvudsak melodier är ett uttryck för behovet av att skapa ny musik till den utvidgade liturgiska delen av gudstjänstboken.

I övrigt är spridningen av textförfattare och tonsättare stor vilket tyder på ett omfattande inventeringsarbete från olika traditioner.

Innehållsligt och strukturellt följer psalmdelen av Cecilia 2013 den ekumeniska psalmboken 1986 och Cecilia 1986. Det finns dock skillnader. I Cecilia 2013 har gudstjänstperspektivet betydligt förändrats att indelningen i avdelningen Kyrkoåret gjorts mer anpassad till olika söndags- och helgdagar. Den avdelning som förr hette Att leva av tro har fått ny rubrik: Livet i Kristus. En tidigare underavdelning Sökande – tvivel i den ekumeniska delen av psalmboken 1986 och i Cecilia 1986 finns inte med i Cecilia 2013. Det stora avsnittet Livet i världen i psalmboken 1986 och i Cecilia 1986 har blivit en underavdelning av Livet i Kristus och väsentligt minskat.

Man kan reflektera över detta. Jag har sökt efter psalmer som tar upp frågor om tvivel och tro i Cecilia 2013. En psalm som aktualiserar detta tema är Anders Piltz' ”Helige Fader, svara mig”: ”Helige Fader, svara mig, / långt har jag irrat bort från dig. / Tvivel och hunger själen härjar, / och gift och törne hjärtat sargar” (283). Det är svårt att finna fler liknande texter. I Cecilia 1986 fanns fem psalmer på temat Sökande – tvivel. Endast Elis Malmeströms ”Gud, för dig är allting klart” har bevarats, nu i underavdelningen Tro – förtröstan (442). Det antyder att man nu betraktar denna psalm mer som en psalm om förtröstan än om sökande och tvivel. Att uppmärksamma problematisering och ifrågasättande kan vara en väg att hjälpa människor till

tro. Psalmer om tvivel och tro behövs för människor som inte ännu kommit till klarhet om sin tro.

En punkt där 1986:s ekumeniska del och Cecilia skiljer sig åt är texter om Maria. I den gemensamma delen av psalmboken 1986 möter man 1 Mariapsalm under rubriken Jungfru Marie Bebdålsedag men inte under egen rubrik. I Svenska kyrkans tillägg finns ytterligare 3 psalmer på temat Maria. I Cecilia 1986 finner man Mariapsalmerna i det katolska tillägget, i huvudsak i avdelningen Kyrkan och nådemedlen, under rubriken Maria, med 20 psalmer. I Cecilia 2013 finns under den motsvarande avdelningen Kyrkan, ordet och sakramenten 27 psalmer på temat Maria. En del material på latin har tillkommit. Mariapsalmer av O. Hartman, A. Frostenson, J. G. Seidenbusch / Bo Setterlind och Anders Ekenberg finns med. Folklig klang med melodi som fastnar har "Lourdes-sången": "Maria, en flicka så ren och så ung" (124). Till vilken tradition och med vilket budskap "Du drottning över Nordens land" (121) skall räknas är något osäkert. Man påminns om "korstågsrörelsen" inom Svenska kyrkan och debatten kring "Fädernas kyrka i Sverige land".

En annan skillnad mellan psalmböckerna utgör underavdelningen Vittnesbörd – tjänst – mission under avdelningen Kyrkan och nådemedlen / Kyrkan, ordet och sakramenten. I den gemensamma delen av 1986 års psalmbok finns 17 psalmer. I Svenska kyrkans tillägg finns 13 psalmer, sammanlagt alltså 30 psalmer i Svenska kyrkans psalmbok 1986. I Cecilia 1986 fanns de 17 ekumeniska psalmerna naturligtvis med men inga i katolska kyrkans tillägg. I Cecilia 2013 finns sammanlagt 8 psalmer under rubriken Vittnesbörd – tjänst – mission. De psalmer som försvunnit på vägen från Cecilia 1986 till Cecilia 2013 är: "Våga vara den du i Kristus är", "Blott i det öppna har du en möjlighet", "Kärlek av höjden värdes beskära", "Du som av kärlek varm", "Jag behövde en nästa", "Ett vänligt ord kan göra under", "Tillkomme ditt rike", "Vår store Gud gör stora under", "Tung och kvalfull vilar / hela världens nöd på Jesu hjärta", alltså såvitt man vet ofta använda psalmer i svensk kristenhet. Ingen av dessa psalmer har enligt registret placerats någon annanstans i Cecilia 2013. Kvar är: "Gud, vår Gud, för världen all", "O Guds kärlek, dina höjder", "Ditt verk är stort", "Räds

ej bekänna Kristi namn”, ”Konung och Präst, träd in i denna skara”, ”Din kärlek, Jesus, gräns ej vet”, ”Se, jag vill bära ditt budskap, Herre”, ”Öppna mig för din kärlek”. Liknande iakttagelser gör man beträffande psalmerna under huvudrubriken Tillsammans i världen i Psalmboken 1986 och i Cecilia 1986. I Cecilia 2013 motsvaras denna huvudrubrik av underrubriken Livet i världen, som omfattar 9 psalmer mot 20 psalmer i Cecilia 1986 och sammanlagt 31 psalmer i Svenska kyrkans psalmbok 1986 (avsnittet Barn och familj oräknat). Innebär detta att teman som Vittnesbörd – tjänst – mission och Tillsammans i världen blivit allt mindre angelägna motiv från 1986 till 2013? Har gudstjänstperspektivet tagit överhanden i Cecilia 2013? Inte minst i gudstjänsten hör väl frågor om internationellt ansvar och solidaritet hemma.

I avsnitten Kyriale samt Psaltarpsalmer och cantica är det av naturliga skäl musikerna som bidrar med huvudparten av nya bidrag. Grundläggande är dock den gregorianska traditionen. Påfallande är melodiinslagen i Kyrialet från 800- till 1000-talen. Det spännande med dessa avdelningar är kombinationen av främst gregoriansk tradition och sentida kompositioner med bidrag av framför allt Ekenberg, von Waldstein, Samuelsson och Pahlmblad. Övriga bidrag kommer inte minst från Egil Hovland. Även om bidragen omfångsmässigt inte är omfattande som enskilda melodislingor så utgör det sammanlagda resultatet ett viktigt bidrag till svensk gudstjänsttradition inte bara inom katolska kyrkan. Att använda materialet rätt kräver mycket av den gudstjänstfirande menigheten och förutsätter en kontinuerlig användning i gudstjänster av olika slag.

När det gäller enskilda texter så kan man ha olika synpunkter, t.ex. på att man i Cecilia 2013 använder en annan text till Den signade dag (387) än övriga delen av svensk kristenhet. Det handlar här inte om enskilda smärre förändringar utan om en i stort annan text. Skälet till att byta ut en text med tämligen fast tradition är troligen att B. D. Assarssons text har en fastare tradition inom katolska kyrkan och att Den signade dag till inte ringa del är en Maria-text: ”Maria, vår Moder i himmelens ljus, / du ber för oss syndare alla”. Ett annat exempel är M. Luthers ”Från himlens höjd jag bringar bud” (1986:125) / ”Av himlens höjd jag kommen är” (2013:231). I Cecilia 2013 har man över-

givit A. Henrikssons bearbetning från 1982 av Luthers text, som ingår i psalmbokens 1986 gemensamma del, och meddelar en text som mera närmar sig texten i 1695 års psalmbok och i Den svenska psalmboken 1937 eller kanske rentav är en nyöversättning (Cecilia 2013 följer den tyska originaltexten nära). I författaruppgifterna anges ”bearb.”, inte vem som bearbetat texten. Varken Den signade dag eller Från himlens höjd kan nu användas för gemensam sång i ett ekumeniskt sammanhang. Här kan man tala om en ekumenisk komplikation.

Lite marginellt kanske men ändå kan man notera att man i Cecilia 2013 behållit alla frågetecken utom ett för Olaus/Olavus Petri verksamhet som psalmförfattare och bearbetare som fanns i Den svenska psalmboken 1986. Dessa frågetecken har aktuell forskning problematiserat eller ifrågasatt. I Den svenska psalmboken med tillägg 2002 (Verbumutgåvan) har endast två frågetecken behållits: för OP som bearbetare av Guds rena lamm oskyldig (143) och O Helge Ande, dig vi ber (362).

Det är en viktig händelse i svensk kristenhet att Cecilia 2013 rymmer så många nyansatser samtidigt som man värnar om lång kristen tradition. Det ekumeniska perspektivet har tagit ett steg tillbaka. De positiva uttryck för psalmgemenskap över samfundsgränserna som psalmboken är uttryck för liksom materialet i psalmboken som sådant får tolkas som ett bidrag till framtida gränsöverskridande psalmsång.

Sven-Åke Selander

GUNNEL FAGIUS & LENA EKMAN FRISK (RED.)

Körsång påverkar

Forskare berättar

[Visby:] Wessmans Musikförlag AB, 2011. 83 sid.
ISBN (korrigerat) 978-91-87710-28-5

I ett kargt kulturlandskap tvingas konstnärer försvara sitt ämnes utrymme och berättigande. Ur den oro som uttryckts bland körledare i Sverige springer boken *Körsång påverkar*.

Ett urval av forskare med olika perspektiv som musikpedagogik, musikvetenskap, sociologi och medicin har inbjudits att bidra. De presenteras var och en först i en kort intervju för att sedan få göra ett

avtryck med en artikel. Utgångspunkten för deras artiklar är en rad frågeställningar: Vad är syftet med din aktuella forskning? På vilket sätt visar forskningen på körsångens positiva effekter? Var finns argument som stöder detta? Hur kan körledarrollen stärkas genom denna argumentation? Avslutningsvis kommer en författarpresentation där såväl forskare som redaktörer presenteras grundligt.

Först ut är Karin Johansson, organist och kyrkomusiker. I hennes artikel om körmusikaliskt lärande och skapande målas med tydlighet ramarna upp. Grunden är hennes studie av 26 körledare där fokus är den tysta kunskap kring ämnet som sällan sprids. Genom körforskningen öppnas här nya möjligheter till kunskapande och beforskande som gynnar alla. Körledarens roll för musikalisk fostran och kunskapsutveckling av körsångare är avgörande och framtidens körledare måste rustas att möta ett mångfacetterat körliv. Här behövs utbildningsinsatser så att såväl bredd som spetskompetens kan rymmas inom utbildningen. Konstnärlig kvalitet kräver resurser.

Ursula Geisler, musikvetare, har i sin forskning tittat på sångens betydelse för samhällsutveckling samt hur samfällad sång historiskt politiserats och använts av alla sidor för såväl agitation som gemenskapsstärkande funktion. Kanske har körsångens starka band till folk-rörelserna varit en del i att körforskningen marginaliserats vid våra lärosäten. Mer forskning skulle ytterligare kunna belysa den moderna människans behov av sociala musikaliska ritualer.

Anne Haugland Balsnes, kördirigent och musikvetare, har i sin forskning fokuserat på kören Belcanto i Søgne. Lokal anknytning, socialt samspel, musikalisk samklang samt hälsa och livskvalitet. Ett körmusikaliskt kammarspel med starka drag av igenkänning.

Fredrik Ullén, läkare och pianist, levererar en knivskarp samling argument med utgångspunkt från sin och andras hjärnforskning. Fängslande läsning om framförallt barns förutsättningar för musik, lärande, färdighet och utveckling.

Töres Theorell, läkare och sångare, har tittat på samband mellan körsång och hälsa. Theorell är en auktoritet på området och visar i sin forskning hur hela vårt väsen påverkas av den komplexa aktivitet som körsången innebär.

Dorota Lindström, pedagog och kyrkomusiker, sätter i sin artikel fokus på körsångarens perspektiv och dennes upplevelse av livskvalitet samt fysiska som psykiska förbättringar av densamma.

Det finns fantastiskt mycket körlitteratur, men väldigt lite av den handlar om körsången i tvärvetenskaplig mening. Här är *Körsång påverkar* en välkommen satsning. Förordet målar upp en tydlig målgrupp, körledarna, och deras behov av starkt formulerad argumentation för sitt område. Att lyfta fram den tysta kunskap som omgärdar arbetsfältet är en angelägen uppgift.

Stor energi har sedan lagts på presentationer och intervjuer av skribenterna – möjligen är detta ett led i att legitimera forskarna och deras resultat. Detta leder till att man som läsare får arbeta för att hitta fram till kärnan. Det är ju vad de vill ha sagt som fånglar oss. För visst blir man fångslad av vad flera av skribenterna har att berätta. Ett snävare urval av forskare hade också tjänat bokens övergripande mål.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla vikten av att vitalisera samtalet om körsången och dess betydelser. *Körsång påverkar* öppnar upp ett populärvetenskapligt spår till ämnet som jag hoppas får en fortsättning.

Den stora fråga som ställs i boken är ”Varför är körsång bra?” Låt oss fortsätta att ställa den frågan!

Daniel Hansson

GABRIEL FJELLANDER (RED.)

Tidegården

App för smarta telefoner och läsplattor. Fjellander Media, 2012.

Låt det bli sagt med en gång: tidegården som app är en underbar uppfinning! Inget mer funderande över aktuellt veckonummer, inget mer blädbrände mellan ordinarium och proprium och psalterium! Och med telefonen i fickan så har man tidegården med sig överallt!

Den text som appen innehåller är hämtad från *Tidegården, kyrkans dagliga bön: Psaltaren och andra bibliska texter samt hymner och böner ur kyrkans tradition för samkristet bruk*, sammanställd och utgiven av Christer Pahlmblad och Anders Piltz under medverkan av Sören Bolander

och Ragnar Holte (Lund: Arcus, 1995). Till läsningsgudstjänsten är det tänkt att läsningar och responsorier ur den romersk-katolska *Kyrkans dagliga bön* ska erbjudas, men de är ännu inte med. När det gäller hymnerna så är några utbytta av copyright-skäl.

När man öppnar appen kommer man till en meny med fem val. Trycker man på "Be nu!" så presenteras den aktuella kyrkoårstidens, veckans, dagens och timmens tidebön i sin helhet (den närmast föregående eller efterföljande tidebönen kan enkelt väljas i stället). Trycker man på "Välj bön" så ges man möjlighet att välja tidebön manuellt. Menyvalet "Om Tidegården" ger kort, grundläggande information om vad tidebönen är, korta anvisningar för utförandet och korta förklaringar till de vanligaste symbolerna i texten. En ordlista finns också. Menyvalet "Om appen" ger information om vilka som hjälpt till att skapa den, vilken programvara som använts och vilka som gett tillstånd till att använda texterna. Det sista menyvalet är "Inställningar". Här kan man ställa in textstorlek, bakgrundens utseende, om man vill ha kyrkoårsanknutna böner eller ej, om man vill att symbolerna för versikel, responsorium, antifon och grupp I/II ska synas i marginalen eller ej, och om man vill att Herrens bön ska skrivas ut. Under avancerade inställningar kan man ange om man vill ha invitorium eller ej, vilka av de alternativa inledningarna och avslutningarna man vill använda för bönerna under dagen och för completorium, vilken Maria-antifon man vill använda och vilket språk man vill läsa Maria-antifonen på (svenska eller latin).

Appen innehåller ännu ett fåtal korrekturfel men de kommer sannolikt att försvinna snart; användarna kan nämligen e-posta rättelser till utgivaren.

Ännu är det svårt att föreställa sig att medlemmarna i en församling eller kommunitet ska be tidegården med var sin mobiltelefon i handen. Men den tiden är nog inte långt borta då det kommer att upplevas som något naturligt.

Där tidegården sjungs är det en begränsning att appen endast har text. Men det är inte omöjligt att någon lägger till notskrift i framtiden. På en liten mobiltelefon skulle det kanske kännas trångt, men på en läsplatta skulle det fungera alldeles utmärkt.

Appen är gratis och kan laddas ner från App Store (för iPhone och iPad) eller Google Play (för Android-telefoner).

Stephan Borgehammar

TOMAS FRANSSON

Inte bara kyrkans

Jesus i kulturen

Skellefteå: Artos, 2012. 166 sid. ISBN 978-91-7580-592-4

Författaren har ställt sig på ”tröskeln till det moderna Sverige”, dvs. runt sekelskiftet 1900, varifrån han granskat tre sinsemellan mycket olika uttolkare av vem Jesus var och vad han lärde, nämligen den tidiga svenska socialismen, poeten Dan Andersson och unglyrkorörelsen. Studierna står i stort i fritt förhållande till varandra. Skälet för urvalet är enligt författaren deras inflytande på stora grupper av den svenska befolkningen. Som läsare söker man kanske intuitivt något som starkare binder dem samman än deras folkpåverkan. Kan det möjligen vara ett politiskt samband? Dan Andersson räknas till arbetarförfattarna och med det kunde ett samband med den svenska arbetarrörelsen vara tänkbar. Unglyrkorörelsen, av Arthur Engberg en gång betecknad som ”den kyrkliga unghögern”, skulle kunna utgöra en politisk motpol i detta spänningsfält. Antydningar i den riktningen finns men tyngdpunkten ligger inte här. Man får acceptera författarens urval och premisser. Han är därvid noga med att understryka att varken för socialisterna, Dan Andersson eller unglyrkligheten intog Jesustolkningen i den mer begränsade mening som hans granskning ägnas någon central plats. Spåret är medvetet smalt och tidigare bara delvis beträtt.

I sin granskning av Jesusbilden i tidig svensk socialism (1850–1910), med material främst hämtat från Erik Göttek och Kata Dalström, finner han dock en ”utbredd och långtgående samsyn på vem Jesus hade varit och var hans budskap hörde hemma politiskt”. Sin Jesusbild mejslade socialismen delvis fram med stöd av de redskap liberalteologin erbjöd att frilägga ”Jesu enkla lära”. Man gjorde en åtskillnad mellan ”dogmkristna” och ”sant” kristna och menade att kyrka och

prästerskap i århundraden förvanskat och ställt Kristi lära i kapitalets sold. Socialismen sökte nu på politisk väg förverkliga den broderskaps och människokärlekens lära som Jesus förkunnat. Jesus framställdes som revolutionär, fattig och förebild i livsstil. Hans enda bud var att människan är skapad att älska sin nästa som sig själv, och hans agitation för ett samhälle där alla var bröder och där den rike skulle dela med sig åt den fattige var så radikal att han avrättades av den korrumperade religiösa makten, stämplad som uppviglare. Religionens metafysiska överbyggnad avvisades som ett försök från kyrka och prästerskap att hålla nere de redan förtryckta med löfte om kompensation i en annan värld. Enligt många socialister var deras vision av ett socialistiskt samhälle den moderna motsvarigheten till Jesu vision av Guds rike. Författarens slutsats blir att socialisternas tolkning av Jesus och hans lära, på ett sätt som stämde med deras egna politiska idéer, kunde ”ses som ett led i att legitimera sina strävanden i förhållande till den av kristen idétradition präglade svenska befolkningen”.

Att sticka in handen i den bikupa av tolkningar som publicerats kring Dan Anderssons person och diktning kräver mod. Författaren kan här hänvisa till sitt smala val av spår, till ett ingående studium av Anderssons skrifter, till tidigare forskning och egen arkivforskning. Här framträder genomslaget av Anderssons väckelsekristna arv med fadern som idealkristen central gestalt liksom av ett beroende av kristen klassisk andaktslitteratur men också av väckelsekristna sånger som Hultmans *Solskensånger*. I Anderssons texter nämns inte Jesu namn men han är igenkännbar bakom gestalter som tiggaren från Luossa och andra. Under påverkan av Anderssons egen sociala bakgrund tecknas en långtgående identifikation mellan Jesus och de i både andlig och materiell mening fattiga, de ”sanna bärarna av Jesu budskap.” Tydligast framträder beroendet av det väckelsekristna arvet i tematiken om himlen som det rätta hemlandet, som bl.a. kommer till uttryck i några av hans mest omtyckta dikter. Till skillnad från väckelsekristendomen är detta hemland hos Andersson ett radikalt okänt land. Fransson sammanfattar den bild av Jesus och hans lära som träder fram hos Andersson som ”sektulariserad väckelsekristendom”, dvs. löst från sin traditionellt konfessionella kontext. Texternas

folkliga genomslag förklaras av att de sätter ord på upplevelsen av en andlig verklighet som inte närmare definieras men som anknyter till nedärvda religiösa tankestrukturer där många kan känna igen sig.

Inte bara – men också kyrkans. Med utgångspunkt från Manfred Björkquist och tidskriften *Vår Lösen* perioden 1910–1918 granskas unglyrkorörelsens Jesusbild. I polemik mot delar av tidigare forskning kan författaren hävda att Björkquist och unglyrkorörelsen mindre siktade mot kulturöppen dialog än till konfrontation med samtidskulturens destruktiva krafter. All mänsklig kultur måste förvandlas utifrån föreställningen om Jesus som viljestyrkans, kampens och offrets ikon. Detta förenades med en strängt maskuliniserad Jesusbild som med drag av Nietzsches övermänniskoideal kontrasterade mot gängse bilder av Jesus som ”rörande och gråtmild, en blödig och svärmisk yngling, en frälsare för ljufligt gråtande kvinnor. Ingenting är falskare” (Björkquist). Likaså visar författaren att Björkquist inte strävade efter en kyrkans inpassning i ett sekulariserat samhälle utan tvärtom efter den konfrontation som kunde leda till samhällets kristna förvandling. Här intresserade inte den historiske Jesus men desto mer den Jesus som verkar i historien. I den svenska historien såg man utkorelsens väg i kampen för den rena (lutherska) läran gentemot österns ortodoxi och söderns katolicism: ”Fädernas Sverige sig kämpat fram, /Kristus var med det på banan” (ur psalmen ”Fädernas kyrka”). Egendomligt att läsa om från den samtid då världsekumeniken började ta organisatorisk form och förberedelserna för det stora ekumeniska mötet i Stockholm 1925 inleddes.

1910 skrev Björkquist: ”Folkkyrkans tanke är en kamptanke och måste så vara. [...] I kamp lefver kristendomen, i hvila dör den”. Denna hållning manifesterade sig gärna i ett militant språkbruk. Som Fransson påpekar är detta emellertid inte något unikt för unglyrkorörelsen utan utgjorde från slutet av 1800-talet en typisk beståndsdel i alla folkrelseres retorik och sångskatt. Även om det ligger i utkanten av granskningen av den uppgift Fransson åtagit sig kan det finnas skäl att här påminna om vokabulärens smittoeffekt och långtidsverkan, inte minst avspeglad i 1937 års psalmbok. Det gäller inte bara J. A. Eklunds ”Fädernas kyrka”, unglyrkorörelsens särskilda sång. Smittoeffekten kan

illustreras av Emil Liedgrens ”Min Gud är en väldig hjälte, /som ej sänder frid men svärd”, (1937: 533), tillkommen i hast och till karaktären väsenskind från författarens psalmer som ”Mästare, alla söka dig” och ”En dunkel örtagård jag vet”. Den publicerades i *Vår Lösen* 1912 som en av två polariserade texter. Lösryckt från denna kontext kom den att dras ända fram till 1937 års psalmbok trots författarens stilla motstånd. 1930-talets Nils Bolander tillhör en senare generation men förvaltade det militanta arvet från unglyrkotiden. Med alla sina förtjänster hade han en fäbless för ett slags kristen kraft- och kaserngårdsretorik som bl.a. kunde ta sig följande uttryck i ett psalmboksförslag 1936: ”Att vara kristen är att stå på vakt /med vaken blick och sinnena på spänn /mot ohöjd synd, förklädd till vän. /Du kristne kämpe! Lystra! Lyd! Giv akt!” Ännu en påverkan från unglyrkorörelsen på 1937 års psalmbok kan spåras. Det gäller unglyrkorörelsens ambition att skapa ett kristet samhälle. Under den tid Fransson behandlar utkom psalmboksförslag 1911, 1914 och 1917. Här dyker nya rubriker upp fr.o.m. förslaget 1911, nämligen ”Det kristna hemmet”, ”Den kristna skolan” och ”Det kristna samhället”. Dessa behölls i 1937 års psalmbok.

Boken, som anges inte vara en kristologisk studie, ger också pedagogiskt väl sammanfattade överblickar över Jesusbildernas växlande tolkningar genom tiderna fram till vår egen tids Jonas Gardell och utställningarna *Ecce Homo* och *Uppenbar(a)t*. Bokens huvudspår må betecknas som smalt men framställningen verifierar övertygande att Jesusbilden brett engagerar och rör upp känslor, ett ”tecken som skall bliva motsagt”.

Per Olof Nisser

MARKUS HAGBERG (RED.)

Jean Gersons *Ars moriendi*, Om konsten att dö

Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie, 45. Skara: Skara stiftshistoriska sällskap, 2009. 144 sid. ISBN 978-91-977365-7-2

Jean Gersons *Ars moriendi* från 1408 tillhör senmedeltidens mycket spridda och flitigt använda andliga litteratur. Till Sverige fördes den av en munk från Vadstena kloster som deltog i kyrkomötet i Konstanz

1414–1418. Den finns bevarad i tre kända svenska översättningar. Den här publicerade tillkom på uppdrag av ärkebiskop Jakob Ulvsson och är utförd av kaniken vid Uppsala domkyrka Ericus Olai. Denne har också gjort en del förtydligande tillägg. Den har nu på ett förtjänstfullt sätt utgivits och kommenterats i en publikation inom Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie, en serie som i snabb takt utger nya böcker med stort kyrkohistoriskt intresse.

”Ars moriendi. Johannis Gerson lärdom huru man skal lära dö til själenne salighet” har här utgivits i ett mycket välgjort faksimiltryck med tydlig och lättläst textåtergivning. Per-Axel Wiktorssons översättning till modern svenska följer mycket nära den fornsvenska texten. Smärre ändringar genom synonyma ordval och enklare meningsföljd gör språket mer lättillgängligt för nutida läsare utan att ta bort den medeltida karaktären. Det är också en fördel att översättningen återges med samma sidindelning som ursprungstexten, vilket underlättar jämförande studier av texten.

I originalutgåvan från 1514 finns ett stort antal marginalnoteringar på svenska och latin. Med dem ville man uppmärksamma läsaren på vad han eller hon särskilt skulle observera. Noteringen ”Märk detta” återkommer ganska ofta. Likaså vill en del marginalnoteringar lyfta fram innehållsmässigt särskilt angelägna frågor i den löpande texten, såsom ”vill du förlåta”, ”vill du att andra förlåter dig”, ”om glömda synder”. Dessa marginaltexter har tyvärr inte tagits med i översättningsdelen. Det är skada eftersom de ger en bild av vad man i samtiden ansåg vara viktigt att läsaren speciellt skulle lägga märke till och observera.

Till utgåvan och översättningen har fogats tre artiklar. De belyser Jean Gersons teologi och plats i kyrkans sammanhang, liturgiska och teologiska aspekter i skriften samt bokens och boktryckets plats i svensk bokhistoria.

I sin artikel ”Jean Gerson – en senmedeltida praktisk teolog” ger Alf Härdelin en väldokumenterad bild av denne betydelsefulla teolog och kyrkoman och sätter in honom i hans kyrkliga och teologiska samtid. Jean Gerson, 1363–1429, var teologiprofessor och kansler vid universitetet i Paris. Genom sitt positiva ställningstagande till konciliarismen, som ställde konciliet över påven, och till nominalismen med dess skep-

sis blev Gerson betraktad som en kontroversiell person. Alf Härdelin poängterar att detta egentligen inte ger en rättvisande bild av honom. Det som verkligen präglade hans liv och insatser var att söka förverkliga tron i det personliga kristna livet i kyrkans hägn och med nära anknytning till mystiken. Härdelin karakteriserar honom träffande som ”en själavårdande praktisk teolog, som en pastoralteolog” (s. 25).

Härdelin behandlar också Gersons kritik mot den heliga Birgitta och menar med stöd i andra undersökningar att det egentligen var en kritik inte mot den heliga Birgitta utan mot birgittinernas användning av Uppenbarelserna. Vadstenklostrets positiva relation till Jean Gerson speglas också i att man hade en rad av hans skrifter vilket tyder på att Gerson inte där betraktades som någon ”illasinnad motståndare”.

Härdelins artikel ger en bred och perspektivrik bakgrund till Gersons arbete och dess inflytande i den fromma humanismens anda, den tidiga humanism som bl. a. tog sig uttryck i ”devotio moderna” med flera liknande riktningar och som syftade till att reformera det andliga livet i kyrkan.

I sitt bidrag ”Om konsten att dö på rätt sätt. Liturgi och teologi i den svenska utgåvan av Jean Gersons *Ars moriendi* (tryckt 1514)” gör Stina Fallberg Sundmark en genomgång av innehållet i Gersons bok i dess svenska översättning. Hon börjar med att ge en bild av genren av litteratur kring dödsberedelsen från slutet av 1300-talet och fram till dess fortsättning i reformationstiden. I denna litteratur kom Jean Gersons *Ars moriendi* att inta en central plats och översattes till flera folkspråk. Syftet med boken var att ge den sjuke eller döende en andlig vägledning som förberedelse för att kunna nå själens salighet. *Ars moriendi* är skriven för både lekmän – den sjuke och kretsen av vänner – och präster. Boken är uppdelad i fyra delar. Den första handlar om förmaningar att betänka att alla ska dö, minnas sina synder och tacka Gud för att slippa en ond bråd död utan bikttillfälle. Nästa avsnitt innehåller ett antal frågor som bör ställas till den döende bl.a. om vilja att leva och dö i tro, om ånger, om att förlåta sina medmänniskor, om glömda synder. Tredje delen handlar om att lära den sjuke böner inför dödsstunden. Fjärde delen består av föreskrifter om hur man

ska genomföra de olika momenten i dödsberedelsen och hur de ska anpassas till den sjukes mentala och fysiska tillstånd.

Stina Fallberg Sundmark redovisar också den roll *Ars moriendi* kunde spela vid sockenbud, dvs. prästens besök hos en sjuk eller döende för att ta emot bikt, ge sjukkommunion och utdela sista smörjelsen. Hon går igenom de liturgiskt utformade ceremonierna i samband därmed. Processionen från kyrkan med hostian, ringning i en liten klocka under färden, folkets tillbedjan – allt ingick i fromhetslivet och engagerade människorna i bygden. Inte bara de två träsnitt med motiv från dödsberedelse utan också ett stort antal instruktiva bilder med direkt anknytning till de olika delarna i beredelsen ingår i framställningen för att visa hur man också med samtida bilder velat inspirera till andakt.

Den svenska översättningen – med tillägg – av Gersons *Ars moriendi* trycktes på Paul Grijs tryckeri i Uppsala 1514. Då hade redan ett par boktryckare varit verksamma i Sverige. Ambassadören Fredrik Vahlquist ger i sitt bidrag ”Paul Grijs – den förste svenske boktryckaren” en väldokumenterad framställning av boktryckarkonstens etablering och utveckling i Sverige under senmedeltiden och in på reformations-tiden. Den första i Sverige tryckta boken kom 1483 och då blev Sverige det femtonde land i Europa där böcker kunde tryckas. Dåvarande ärkebiskopen Jakob Ulvsson kallade in en boktryckare Johann Snell, tidigare verksam i Rostock och Lübeck. Flera andra boktryckare in-kallades från Tyskland. Den sammanlagda produktionen var inte stor men ett par mycket förnämliga verk kom till, såsom Vita Katherine, Missale Strengnense och Breviarium Strengnense.

Om Paul Grijs finns få uppgifter bevarade. Vi vet att han var den förste svenskfödde boktryckaren och att han upprättade ett tryckeri 1510 i Uppsala. Då hade ingen tryckeriverksamhet pågått i Sverige sedan 1498. Från 1510 till 1519 finns det totalt 18 kända tryck som utförts vid hans tryckeri. Vahlquist ger en mycket intressant och informativ redovisning av tryckeriverksamheten och sätter in skriften *Ars moriendi* i detta sammanhang.

Det är en mycket läsvärd utgåva av ”Konsten att dö” inte minst genom de tre innehållsmättade artiklar som belyser olika aspekter på

skriften. De sätter in den inte bara i det senmedeltida fromhetslivet och dess teologi utan också i dess funktion för den enskilde kyrkomedlemmen. Boken är också ett ytterligare förnämligt exempel på Skara stiftshistoriska sällskaps beundransvärda förmåga att utge skrifter av hög kvalitet.

Carl-Gustaf Andrén

DAVID SCOTT HAMNES

In Service to the Church

The neue Sachlichkeit and the Organ Chorale Prelude in Norway.

A Study of Pro Organo (1951–1958) by Rolf Karlsen and Ludvig Nielsen

Diss., Australian Catholic University, Melbourne, 2010. Trondheim: NTNU-trykk, 2011. 000 sid. ISBN 978-82-497-0313-5

En rad studier av den så kallade 'nysakligheten' (*neue Sachlichkeit*) inom europeisk konstmusik har publicerats de senaste åren. Ett mycket välkommet bidrag till denna litteratur är David Scott Hamnes doktorsavhandling från Australian Catholic University i Melbourne, publicerad av Norges teknisk-naturvetenskapelige universitet i Trondheim, där författaren numera är verksam.

Författaren har som sitt huvudsakliga fokus den vitt spridda och använda *Pro Organo* (utgiven i fem volymer 1951–58), för vilken Rolf Karlsen (1911–1982) och Ludvig Nielsen (1906–2001) var redaktörer. Han argumenterar för att denna antologi av koralpreludier är att betrakta som en huvudexponent för det som på många andra konstnärliga områden kommit att förknippas med nysaklighetens estetik och praxis: historiserande betraktelsesätt, satsteknisk hantverksfärdighet, professionalism, återhållsamhet i personligt uttryck, tydlighet i återgivning av förutvarande refererade element (i detta fall koralmelodierna i fråga), med flera *desiderata*.

Hamnes metodiska angreppssätt är huvudsakligen hämtade från den historiska musikvetenskapen, med ingående källstudier, källkritiska ställningstaganden och hermeneutiska reflektioner. Dock kompletteras analysen och det betraktade materialet av en del egen empiri i form av intervjuer med fyra nu levande aktörer på det norska

kyrkomusikområdet. Intervjuerna återges transkriberade som en av avhandlingens appendices, vilket möjliggör egna ställningstaganden till de tolkningar av utsagorna som presenteras i den löpande texten.

På flera sätt är denna bok en viktig parallell till studier av nittonhundratalets kyrkomusikaliska tidsströmningar i de andra nordiska länderna, främst då Anna Maria Böckermans *Objektivitet och liturgisk förankring: Strävanden att införa ny saklighet inom kyrkomusik och gudstjänstliv i Borgå stift åren 1923–1943* (diss., Åbo Akademi, 2005) på finlandssvenskt område och Anders Dillmars pågående projekt (finansierat av Vetenskapsrådet) om Harald Göransson och musiken i Svenska kyrkan under nittonhundratalet.

Pro Organo har spelat en stor roll för medvetandegörandet av historisk luthersk preludierepertoar i de nordiska länderna, framförallt i Norge. I sina centrala tredje och fjärde kapitel belyser Hamnes den i antologin ingående repertoaren efter en egen typologi om tre huvudklasser: (i) huvudsakligen imitativa satser, med betydande egalitet mellan stämmorna vad gäller tematiskt material, (ii) satser där *cantus firmus* återges i en huvudstämma, med viss självständighet gentemot imitativ faktur i övriga stämmor, och (iii) satser där *cantus firmus* huvudsakligen ackompanjeras av fri, icke-imitativ faktur. Kategorierna är rotade i historisk praxis och appliceras av Hamnes som tolkningsmönster för originalsatserna tillkomna för antologin. En stor majoritet av preludierna är av Karlsen och Nielsen själva, men ett fåtal satser finns även av de något äldre Fridthjov Anderssen (1876–1937) och Per Steenberg (1870–1947), den senare även Karlsens kompositions lärare och av stor betydelse för spridningen och fortsättningen av Thomas Laubs kyrkomusikaliska förnyelsesträvanden på norskt område.

De tre kategoriernas rötter i den historiska repertoaren är potentiellt problematiska. Ett metodiskt och materialmässigt val av vikt är att Hamnes jämför de nya originalsatserna i *Pro Organo* med de femtiotre historiska satserna i antologin, inte med den vidare repertoarkontext ur vilken de senare är hämtade. Detta innebär en förstärkning av tendenser som säkert kan påvisas (och vilket görs övertygande av Hamnes) – det inbjuder ju till förmodan att Karlsen och Nielsen agerat enligt samma principer när de valt historiska satser som när

de skrivit sina egna satser. En jämförelse med en bredare och djupare fond av motsvarande historiska satser som inte ingår i *Pro Organo* hade naturligtvis inneburit ett långt mer omfattande arbete, som möjligen också stulit fokus från Hamnes övergripande frågeställningar, men hade troligen likväl kunnat vara värt mödan.

De analytiska jämförelserna mellan historiska preludier och de skrivna av *Pro Organo*-redaktörerna är ofta som mest intressanta rörande stycken som av Hamnes placeras i den tredje satskategorin. Som exempel kan här tjäna Ludvig Niensens tredelade sättning av *O Guds Lam uskyldig* (preludium 212 i *Pro Organo*). Hamnes anger för övrigt ”*Das [sic] Lamm Gottes unschuldig*. Erfurt, 1524” som proveniens, antydande att Nielsen skulle använt någon speciell form av Decius-koralen som förlaga. Det är dock oklart vilken mycket tidig källa detta skulle vara (det kan i alla fall inte röra sig om Erfurts *Enchiridion* från detta år). Här ansluter Nielsen både vad gäller stämföring, harmonik, faktur och form till koralförspel i tidig 1700-talstradition, exempelvis genom korta och isolerade utvikningar i b-tonartsriktning vid större kadenser. Hamnes menar att ”a wide variety and expansive number of accompanying *figurae* are used in this *bicinium* [den första av de tre versetterna]; most, including dactylic *messanza* interspersed with *grosso* and *circulo figurae* may be (albeit tenuously) related to the *cantus firmus*” medan det för undertecknad tydligt framstår som diminished imitationsinsatser med upp till åtta toners följd (alltså inte alls ”tenuously”, varför Hamnes inte skulle behöva vara så försiktig). Detta visar på en del av problematiken i kategoriseringen, eftersom satsen i detta avseende har lika mycket, eller mer, imiterande inslag än somliga satser i kategori (ii). Detta skakar dock inte grundvalarna för Hamnes analyser och slutsatser, och på grund av att han är så tydlig och konsekvent i återgivandet av sina bedömningsgrunder, så erbjuds möjligheten för läsaren att komma fram till alternativa tolkningar. Detta kännetecknar en öppen och transparent metodik, och en väl presenterad och argumenterad avhandling.

Vad gäller strömningarna av *neue Sachlichkeit* inom de nordiska länderna finns en hel del litteratur som Hamnes inte verkar ha tagit ställning till, och som möjligen kunnat berika helhetsbilden. Detta gäller

exempelvis Per Olof Bromans *Kakofont storhetsvansinne eller uttryck för det djupaste liv? Om ny musik och musikåskådning i svenskt 1920-tal, med särskild tonvikt på Hilding Rosenberg* (diss., Uppsala universitet, 2000). En person som Finn Høffding, med genomgripande påverkan i hela Skandinavien för vad som vid tidpunkten i fråga upplevdes som ny professionalism på historisk grund, berörs inte alls i boken.

Stora praktiska fördelar erbjuder den CD som bifogas boken. Där finns förutom nitton ljudspår med satser ur *Pro Organo* (spelade av Hamnes själv på Jensen-orgeln i Ilen kirke, Trondheim) även hela avhandlingstexten i digital form, vilket möjliggör fritextsökning. Detta avhjälpel helt den avsaknad av index som av tradition vidlåder avhandlingar.

Hamnes har gjort ett utomordentligt viktigt och väl utfört arbete med att åskådliggöra och historiskt kartlägga Nielsens och Karlsens estetiska, stilistiska och kompositionstekniska ideal. Ovanstående randanmärkningar bör inte skymma detta faktum, och de skandinaviska forsknings samhällena inom kyrkomusik, liturgik, organologi och hymnologi bör glädjas åt att en så kunnig och driven forskare bosatt sig i vår del av världen.

Mattias Lundberg

MICHAEL HJÄLM

Liberation of the Ecclesia

The Unfinished Project of Liturgical Theology

Diss., Södertälje: Anastasis Media AB, 2011. 334 sid. ISBN 978-91-978719-2-1

Alexander Schmemmann är en av de mest namnkunniga av de ryska exilteologer som varit tongivande för det ökade intresset och förståelsen av ortodox teologi i västerländskt tänkande, inte minst utifrån sitt deltagande i ekumeniska sammanhang. Som karismatisk portalfigur för den s.k. liturgiska teologin har Schmemmann och hans texter kommit att fungera som inspirationskällor och utgångspunkter för ekumeniskt sinnad liturgisk reflektion och praxis i en lång rad samfund. Det är därmed ett centralt och högst väsentligt ämne Michael Hjälms har valt då han i sin kyrkovetenskapliga doktorsavhandling har ge-

nomfört en såväl bred som kritisk undersökning av både Schmemann och senare liturgisk teologi. Hjälms har valt att framställa relationen mellan liturgisk teori och praxis som dess huvudproblem, en frågeställning vars intellektuella utmaning har fått honom att vända sig till Jürgen Habermas kommunikationsteoretiskt konstruerade filosofi för att finna adekvata fördjupande redskap.

I studiens inledande kapitel fastslår Hjälms sin tes att liturgisk teologi, både hos och efter Schmemann, saknar en konsistent och övertygande metod att förstå sambandet mellan teori och praxis. Detta är självfallet en tungt vägande kritik då själva utgångspunkten för denna typ av teologi är att liturgisk praxis, och en eskatologisk verklighet som där bryter fram, bildar grundvillkoret för kyrkans vara och dess teologi. I en intressant bakgrundsteckning skildras hur Schmemann, genom inspiration från Sergei Bulgakov och andra exilteologer vid det säregna institutet Saint-Serge i Paris, utvecklade en eukaristisk och kosmisk ecklesiologi i syfte att frigöra kyrkan från såväl rysk imperialism som västlig sekularism. I Bulgakovs efterföljd modifierar också Schmemann en marxistisk materialistisk frihetsförståelse med hjälp av inspiration från en europeisk idealistisk-liberal tradition. Både individer och kyrkan kan då ses förkroppsliga en subjektiv princip med potential att omforma helheten av den objektiva verkligheten i riktning mot Guds rike. Kyrkans transformatoriska möjlighet förutsätter dock först ett avståndstagande från universellt-imperialistiska ecklesiologier, såväl i rysk som i romersk utformning. Schmemanns välkända plädering för liturgin som kyrkans grundvillkor formulerades därmed som ett redskap i den politiska kampen att stärka lokalförsamlingens integritet. Schmemann formulerade också den liturgiska teologins generella krav att all teologi måste förbli i relation till liturgins levda verklighet så att teologin i samspel med kyrkans och enskildas praxis bidrar till att uttolka Gudsrikets inbrytande i liturgin. Hjälms ägnar det sista kapitlet av studiens första del till att beskriva den liturgiska teologins ambivalens att å ena sidan vilja göra liturgisk praxis till utgångspunkt men att en gemensam förståelse av denna praxis å andra sidan kräver en teoretisk specificering av dess rätta innebörd. Här lyckas Hjälms på ett övertygande sätt påvisa be-

tydande problem i den mångdiskuterade teorin kring förekomsten av en liturgins *ordo*, både hos Schmemmann och den i luthersk tradition inflytelserike Gordon Lathrop. Tanken är ju att teorin ska påvisa en föreställd grundläggande enhetlighet i all kristen liturgi, en "grammatisk" djupstruktur som i sig förblir dold men präglar mångfalden av traditionens skiftande liturgiska "språk". Hjälms påvisar hur denna teori hos båda saknar en övertygande historisk grundläggning och hur sökandet att finna en objektiv liturgisk struktur istället blir till verktyg för att realisera högst personliga agendor.

Avhandlingens andra del söker verktyg för att kunna hantera den liturgiska teologins analyserade svaghet att hantera relationen mellan teori och praxis. Hjälms tar (på ett något onyanserat sätt) sin utgångspunkt i en heideggersk och postmodern metafysikkritik för att sedan notera brister i hur nypalomatisk teologi och Ioannis Zizioulas förhållit sig till denna utmaning. Inte minst kritiserar Zizioulas försök att grundlägga en *communio*-ecklesiologi genom immanent trinitarisk spekulering, ett arbetssätt som Hjälms kopplar till en felaktigt metafysisk ontoteologi som genom sin teoretiska utgångspunkt hotar att förminska enskildas och gemenskapens konkreta möjligheter. Den liturgiska teologin beskrivs här som ett "apofatiskt" alternativ genom att avstå från spekulativa grundläggningar till förmån för konkret empirisk praxis, gestaltad i rum och tid. Det är i detta sammanhang Hjälms ser möjligheten att anknyta till Habermas som en välbekant förespråkare för ett tänkande där universella anspråk avvisas som totalitära, bilden av kunskap som objektiv ifrågasätts och vetandet ses som verktyg för subjektens emancipation, realiserad genom olika former av intersubjektiv kommunikation.

Ambitionen att sammanföra Habermas vidareutveckling av Frankfurtskolans kritiska teori med Schmemmanns liturgiska teologi är på många sätt ett visionärt teoretiskt grepp men ställer också Hjälm projekt inför avsevärda utmaningar. Visserligen har Habermas under senare år pläderat religionens röst som en oundviklig del av den offentliga debatten, men fortfarande kvarstår hans grundläggande övertygelse att sekularisering är ett samhällsligt framsteg genom att myter och riter i ett modernt samhälle omformas till språkligt

kommunicerbar reflektion. Hjälm finner Habermas samhällsteori intressant genom föreställningen om en *livsvärld*, dvs. en i sig otematiserad men gemensam samhälls- och kulturell horisont inom vilken tre kategorier av mänsklig kommunikation tar form; teoretiskt objektiv, praktiskt samhälls- och expressivt subjektiv. Hjälm användning av Habermas bygger till stor del på att han finner dessa tre kommunikativa dimensioner svara mot Schmemmanns liknande åtskillnad mellan teologi, liturgi och individuell fromhet. Hos Hjälm kommer termen *ecclesia*, i åtskillnad från kyrka, att användas i analogi till livsvärld, dvs. här den gemensamma horisont som inte kan jämföras med kyrkan i sig men som får sitt uttryck i dess teologi, liturgi och fromhet. I analogi med Habermas bejakar Hjälm att ett modernt samhälle förutsätter en differentiering mellan sådana olika sfärer, och han delar även övertygelsen att en obearbetad tradition måste bli reflekterad (eller översatt till språk) för att kunna myndiggöra enskilda individer till självständiga subjekt. Hjälm måste dock avvisa Habermas tanke på ritens som en förspåklig mytisk form av kommunikation och söker argumentera att liturgi är en solidaritetsbefrämjande handling där kyrkans grundläggande identitet i en gemensam livsvärld gestaltas. Utifrån en förståelse av liturgi som kommunikation blir det möjligt för Hjälm att förtydliga hur Schmemmann misslyckades med den frigörelseprocess som *ordo*-begreppet skulle tjäna. En liturgisk teologi syftade ju till att frigöra ecklesiologin från felaktigt hierarkiska och universalistiska strukturer för att istället myndigförklara den lokala församlingen. Med teorin om *ordo* som en för evigt given struktur har dock Schmemmann prisgivit sin grundläggande övertygelse att kyrkan enbart existerar i sitt handlande och objektifierat liturgin, som uttryck för kyrkans väsen, med en ringaktning av dess konkret sociala och subjektiva dimensioner som följd.

Det sista avgörande steget i Hjälm's argumentation är att omformulera den liturgiska teologins program med hjälp av kritiska omtolkningar av Habermas samt Hannah Arendts förståelse av identitet. Till skillnad från Habermas prioritering av språklig kommunikation vill Hjälm formulera en likvärdig och samtidig jämförbarhet mellan förspåkliga och reflexiva vägar att tillägna sig verkligheten. Riten måste för honom med nödvändighet förstås som bortom all reflek-

tion då den relaterar till Gud som fullständigt Annorlunda. Samtidigt är det bara en teologisk reflektion över gemenskapen som kan uppenbara ritens praxis som en respons på en eskatologisk närvaro. Liturgins funktion är därmed att utgöra den enande brytpunkt där teologisk reflektion, social praxis och individens fromhet ömsesidigt kommuniceras i samspel mellan samtliga tre dimensioner. Den stora lärdomen från Habermas är här att dessa tre perspektiv måste förstås som differentierade för att kunna iaktta de mönster där deras utbyten kan frigöra en verklig förändring. Schmemmann har ofta kritiserats för sin okritiska naiva tilltro till liturgins egen inneboende förändringspotential, och Hjälms argumenterar för att detta beror på hans paradoxala osynliggörande av gemenskapens roll. För Hjälms bör det slutgiltiga kriteriet på liturgisk praxis som en emancipatorisk kommunikation utgöras av kyrkans och individens autenticitet som självständigt reflekterande subjekt.

Det är i en recension omöjligt att göra rättvisa åt den mångfald av teoretiska frågeställningar, teologiska såväl som filosofiska, som Michael Hjälms anknäver till i sin innehållsrika avhandling. Redan översikten av studien bör dock ha visat på dess karaktär av systematisk och konstruktiv argumentation snarare än en material- eller metodfokuserad undersökning. Som sådan är den både engagerad och självständig men rymmer även metodologiska problem. Mångfalden av återopade tänkare har inte följts upp av en motsvarande adekvat förankring i relevant forskningslitteratur, vilket leder till att Hjälm's texttolkningar inte fördjupas genom nödvändig dialog med avvikande tolkningar. Detta gäller inte minst hans omtolkningar av Habermas vilka helt har ignorerat den sedan 1970-talet pågående intensiva receptionen inom både katolsk och evangelisk teologi. Det mest uppenbara problemet härvidlag är att beskriva kyrkan som en egen autonom *livsvärld* och därmed avskärma den från en bredare samhällslig horisont där Habermas ser religion som en integrerad dimension. Studien rymmer även en återkommande tendens att åberopa korsreferenser mellan patristiska och kontinentalt-filosofiska författare utan att de hävdade likheterna grundläggs på ett tillfredsställande vis. Hjälms uppvisar tyvärr betydande brister i förmågan

att särskilja sitt filosofiska analyspråk från sina egna ecklesiologiska tillämpningar, något som resulterar i en mängd förhastade slutsatser och en i akademiskt sammanhang otillräcklig stringens och klarhet.

Samtidigt lyckas Hjälms dock rikta välformulerad kritik mot den liturgiska teologins grundläggande paradigm, och hans vilja att studera ortodox exilteologi i ljuset av västerländsk filosofi klargör hur beroende Schmemmann är av tankemönster från tysk idealism. Den filosofiska grundläggning av den liturgiska teologin som Hjälms genomför visar sig dock bli ytterst paradoxal. I ett avslutande och högst subjektivt formulerat kapitel söker Hjälms underminera trovärdigheten hos akademiskt förankrad teologi, en agenda som han uppfattar vara en radikaliserings och fullbordning av Schmemmanns projekt. Han vidareför Schmemmanns egen plakatiska kritik av en västerländskt rationell teologi och visar därvid ingen generell förtroenhet med den kunskapssteoretiska utvecklingen inom systematisk teologi sedan denna formulerades. Hjälms kan därmed beskriva akademisk teologi som ensidigt teoretisk och oförmögen att hantera ett religiöst intresse bortom objektiv kunskap. Här förvärras Schmemmanns tendens att ”kidnappa” liturgi för att driva polemik mot teoretisk teologi, något som hos Hjälms blir fullständigt ihåligt då den vetenskapliga teologin i allmänhet ägnat de senaste decennierna åt att hantera utmaningar från precis de tänkare och svårigheter som han anför. Avslutningskapitlets plädering för en icke-akademisk baserad teologi är inte seriöst genomarbetad och resulterar i en förnyad politisk objektivering av liturgi för att undandra teologin en ingående och värdefull teoretisk kritik. Det är stor risk att ett Hjälmskt teologiideal snarast kommer motverka den differentiering och teologiska emancipation han säger sig vilja eftersträva och i stället främja en ofreflekterad traditionalistisk praktik. Detta är ledsamt då Hjälms egen avhandling i sig härbärgerar viktiga ansatser till att utvärdera liturgiins potential i ljuset av en seriös och samtida intellektuell debatt. Precis den typ av kritisk akademisk dialog som Hjälms här sökt genomföra är av största vikt för att frigöra både kyrkan och hennes medlemmar till självständigt reflekterande och trovärdiga vittnen för det liturgiska uppenbarade gudsriket.

Jonas Lundblad

JONAS JONSON

Gustaf Aulén

Biskop och motståndsmän

Skellefteå: Artos & Norma, 2011. 438 sid. ISBN 978-91-7580-533-7

Jonas Jonson, emeriterad biskop i Strängnäs stift, har skrivit en lysande biografi över en av sina företrädare i tjänsten: Gustaf Aulén, född 1879 i Ljungby, student i Kalmar 1896, sedan studier i Uppsala, där han 1903 var klar med grundexamina både vid filosofisk och teologisk fakultet. Efter disputation 1907 utnämnd till docent i teologisk encyklopedi som Nathan Söderblom var professor i. 1914 (som 35-åring!) professor i systematisk teologi i Lund, 1933–1952 biskop i Strängnäs stift, som pensionär åter verksam i Lund fram till sin död 1977, 98 år gammal.

I Uppsala blev Aulén till följd av släkterelationer på moderns sida inneboende i en akademikerfamilj som även hade teologiska kontakter. Så lärde han känna den åtta år äldre Einar Billing. De båda, som skulle komma att bli tongivande teologer inom Svenska kyrkan, inledde en livslång vänskap under dagliga morgonpromenader där de ventilerade teologiska ämnen. Båda var besvikna över att den historisk-kritiska bibelforskningens resultat inte beaktades av fakultetens exegeter. De begärde ett samtal med GT-professor Kolmodin i saken. Det gav inget annat resultat än ett märkligt bevarat brev där professorn kättarförklarar dem båda! Aulén hade annars gärna ägnat sig åt bibelforskning, eller alternativt systematisk teologi, men där avskräckte professor N. J. Göransson med sin svårbegripliga troslära i två tjocka band. Söderbloms ankomst till fakulteten 1901 avgjorde saken: denne hade bl.a. skrivit en bok om relationen mellan katolicism och protestantism vilket för Auléns del ledde fram till beslutet att skriva en avhandling om den kristna kyrkotankens historia. Genom Söderblom, ärkebiskop från 1914, blev dessutom både Billing och Aulén engagerade i dennes stora ekumeniska projekt, både det världsvida som inleddes med det ekumeniska mötet i Stockholm 1925 och det speciella som gällde relationen till Church of England och ledde fram till beslut om interkommunion (nattvardsgemenskap).

Aulén utgav 1923 boken *Den allmänneliga kristna tron* (senare utkommen i flera reviderade utgåvor, den sista 1943). Genom den kom han faktiskt att uppnå en unik position som lärare i kristen troslära för en hel prästgeneration inom Svenska kyrkan. Detta berodde givetvis på hans starka ställning både i Uppsala och Lund, där ämnesföreträdarna för den systematiska teologin nog eljest oftare varit oense än ense. Ur min egen erfarenhet kan jag här komplettera Jonssons framställning. Jag kom till Uppsala 1945 och blev småningom doktorand hos Hjalmar Lindroth, som sedan 1936 var professor i systematisk teologi. 1930 hade Aulén inbjudits att hålla en föreläsningsserie i Uppsala och valt ämnet *Den kristna försoningstanken* där han på ett nytt och originellt sätt dels avvisar en juridiskt präglad syn på försoningen, dels bryter udden av den klassiska motsättningen mellan subjektiv och objektiv försoningslära. Utifrån material från fornkyrkan och Luther tolkar han i stället försoningen som Kristi kamp mot och seger över fördärvmakterna synd, död och ondska. Lindroth blev mycket imponerad och fick idén till en undersökning där Auléns modell tillämpades på annat teologihistoriskt material. När han sedan blev professor i ämnet blev Auléns troslära liksom hans *Dogmhistoria* obligatoriska läroböcker som för högre betyg kunde kompletteras bl.a. med boken om försoningstanken. Den blev f.ö. Auléns internationella genombrott som teolog genom att den översattes till engelska av hans personlige vän Gabriel Hebert och därefter till en rad ytterligare språk. *Christus Victor* blev den fyndiga titeln på den engelska versionen, lättbegriplig i ett engelskspråkigt sammanhang där latinets *Victor* lever kvar i adjektivet *victorious*.

När Aulén lämnade Lund för Strängnäs kände han sig tillfredsställd med vad han utträttat på troslärans område. I Uppsala hade han mött en bibelforskning av fundamentalistiskt slag, och i motsats härtill en liberal teologi med bl.a. förnekelse av Kristi gudom. Inget av dessa alternativ kunde han acceptera. Han var inte alls filosofiskt lagd, och han kunde inte förstå varför liberalteologer ofta höll fast vid en idealistisk filosofi som inte hade med kristen tro att göra och som i det aktuella kulturläget betraktades som passé. Han hade också imponerats av ärligheten i Axel Hägerströms framträdande och hade tillräcklig

finger toppskänsla för att i tros läran undvika allt tal om metafysik. Han hade fått ett gott samarbete med den nytillträdde kollegan i Lund Anders Nygren och anslöt sig i viss mån men knappast alldeles helhjärtat till dennes resonemang om teologins vetenskaplighet. Nu hade han restaurerat tros läran, men inom kyrkan återstod mycket att restaurera. Som biskop blev han en mycket aktiv visitator i församlingarna där han fann mycken försumlighet men tog itu med den med gott humör. Det kunde gälla vården av själva kyrkobyggnaden, främst kor och altare som han ofta fann vanvårdade, och naturligtvis själva gudstjänstlivet där han främst yrkade på tätare nattvardsgångar. Där sympatiserade han med den nya högkyrkligheten utan att i allo acceptera dess idéer.

Föga ihågkommet är säkert idag det omfattande arbete han lade ner på snart sagt alla kyrkliga böcker. När han tillträdde som biskop hade arbetet att ersätta 1819 års psalmbok med en ny pågått i många turer, och ecklesiastikminister Engberg drev på för att ärendet äntligen skulle få sin lösning; mycket tack vare Auléns insats kunde 1937 den nya psalmboken stadfästas. Aulén var dessutom ordförande i korallbokskommittén, vars förslag blev färdigt och stadfäst 1939. Även evangeliebok och mässbok kom att i mycket få sin prägel av Auléns teologiska och liturgiska strävanden. ”Han översatte sin teologi, kyrkosyn och ekumeniska erfarenhet till gudstjänst. Därigenom påverkade han människors trosuppfattning och spiritualitet i varenda kyrksocken i hela landet. Han såg till att gudstjänstens form och innehåll fick en sällsynt kontinuitet och enhetlighet och han bidrog till nattvardslivets förnyelse” (s. 249). Aulén hade ingen egentlig musikutbildning, men hans insatser rörande kyrkans böcker inklusive korallboken väckte sådan respekt att han blev utsedd till ordförande för Musikaliska Akademien.

En stor del av Auléns biskopstid inföll under andra världskriget, som också i det neutrala Sverige krävde en hel del ställningstaganden. Aulén kom särskilt att engagera sig för det tyskokuperade Norge; därifrån kom hans hustru Titti och där hade han många vänner, bl.a. biskopen Eivind Berggrav som han känt ända från ungdomstiden. Aulén berörde Norges situation i flera tal som han höll, till visst be-

kymmer för den svenska regeringen som han dock oftast höll under rättad om sina åtgärder. När Berggrav blev fångslad men lyckades fly var Aulén den ende svensk som kände till hans vistelseort. Aulén blev också kontaktperson för den norska regeringen i London. Med tanke på de många norska flyktingarnas situation skickades från London sju unga norska teologer till Sverige där Aulén högst irreguljärt vigde dem till präster för kyrkan i Norge men i praktiken för verksamhet bland flyktingar i Sverige. Inte ens ärkebiskop Eidem hölls underrättad.

En nytillträdd norrman i Uppsalas teologiska fakultet blev också god vän till och flitig besökare hos Aulén i Strängnäs biskopsgård: Anton Fridrichsen. Hans ämne var Nya testamentets exegetik som fick uppleva en enastående blomstring under hans ledning: en hel rad elever blev professorer på lärostolar både i Sverige och i andra länder. En klart vetenskaplig bibelforskning var vad Aulén främst hade saknat under sin Uppsalatid. Han fick nu tillfälle att ventilera åtskilliga bibelfrågor med denne vitale norrman. Det blev också fruktbart samarbete mellan exegeter och systematiska teologer, t.ex. *En bok om kyrkan av svenska teologer* 1943 där Aulén medverkar med en uppsats om kyrkan och rättsordningen, ett problem som blivit högaktuellt för honom under kriget och där han betonar rättens förankring i människans rättskänsla som skapad varelse.

När Aulén som pensionär åter bosatte sig i Lund vidtog på nytt en lång period av framstående teologiskt författarskap. Bland det första han gjorde var att skriva en bok om Jesus och Jesusforskningen, en annan handlade om gudsbildens problematik, åter andra om nattvardens offermotiv och om 100 års svensk kyrkdebatt. Han gav sig också frejdigt på problem lite utanför sitt egentliga fack. Han var en av de första som företog en analys av Hammarskjölds *Vägmärken*, och hans allra sista handlade om Sven-Erik Bäckes motetter. 1975 publicerade han *Från mina 96 år*. Det blev två år till. En helt enastående livsgärning.

Jonas Jonson har genomfört en beundransvärt grundlig studie över sin eminente föregångare i tjänsten. Till grund för studien ligger ett mycket omfattande källmaterial, inte minst från en lång rad privata

arkiv med bevarad korrespondens. Hans omdömen om skeendet, givetvis inte alltid 100-procentigt positiva, förefaller mig också välgrundade.

Ragnar Holte

Timmarnas bön

Killans tidebönsbok

Utg. av Killans bönegemenskap, 2002–2012. 248 sid.

Tidegård som andaktsform vinner allt större spridning, och det blir allt vanligare med utgåvor avsedda för användning inom speciella gemenskaper av människor. Killans bönegemenskap är en fristående förening som arbetar i solidaritet med Svenska kyrkan. Den ”arbetar för att skapa en andlig miljö av bön, tystnad, fördjupning, pilgrimsvandring och gemenskap” och driver en bönegård som ligger intill den medeltida kyrkan i Östra Vemmerlov på Skånes Österlen. Denna ytterst smakfulla tidegårdsutgåva innehåller ett urval av material speciellt anpassat till gemenskapens behov.

Efter en informativ Inledning följer ett Ordinarium av traditionell prägel med grundläggande ordning för laudes, sext, non (endast för fredagar, till minne av Jesu korsdöd), vesper och completorium. I ordinariets responsorier och slutböner har man använt sig av material från olika kristna traditioner. Genomgående används i varje tidebön bara en psaltarpsalm eller del av en sådan. I det Psalterium som följer har ett urval av psaltarpsalmer eller delar av sådana fördelats på fyra serier med fyra dagliga tideböner. För Jul och Påsk meddelas särskilt kyrkoårsmaterial med Ordinarium och flera veckoserier. Utgåvan avslutas med en kort ordning för Mässa vid tidebön, och Herrens bön med traditionell melodi (den enda melodin i boken).

Mycket smakfullt gjort.

Ragnar Holte

PHILIPPE MARTIN

Le théâtre divin

Une histoire de la messe XVIe–XXe siècle

Paris: CNRS Éditions, 2010. 383 sid. ISBN 978-2-271-06741-8

Denna bok presenteras som en studie av 'ritens teologi'. Med Frankrike som undersökningsområde, brett förstått och även inkluderande franska missionärers verksamhet, studeras den i den katolska kyrkan mellan Tridentinum och Vaticanum II i princip oförändrade mässan. Författaren söker i denna oföränderlighet förändringen och historien – exempelvis vad samhälle och individ projicerar på mässan och hur detta förändrats i olika tider och samhällen. Mässan är en självständig, väldefinierad och regelstyrd entitet där omständigheterna är mindre viktiga än reglerna.

Källmaterialet som används är brett. Förutom mer traditionella källor som biskopsbrev och missionärers berättelser presenteras läsaren för exempelvis film, skönlitteratur och församlingsblad, liksom antiklerikala texter. Texter som hånar kyrka och mässa förstås som tecken på ett samhälle svartsjukt på den kollektiva riten, men det är en rit som också lånas in när mässan används till att ge mysterium och tyngd åt civil pompa. Materialets rikedom och det faktum att anförda exempel hämtas från olika tider och platser bidrar tyvärr till att det inte alltid är lätt att se linjer i framställningen.

Att dispositionen inte är kronologisk motiveras utifrån att åtskilliga kronologier går att föra fram beroende på vilka aspekter man väljer att fokusera, såsom exempelvis mentalitet eller sekulära faktorer. Studien är i stället tydligt disponerad utifrån tanken på mässan som ett gudomligt skådespel med ett manus bestående av den fastställda liturgin och andra regler, scen, tidpunkt, medverkande och åskådare. Den specifika föreställningen utspelas i ett samhälle och en församling. En styrka som framhålls hos mässan är att den är en teater där det kan spelas många pjäser samtidigt – den som kommer endast för att se en vacker bänkgranne eller lyssna till musik dras in i något mer: "On y prend part et, irrésistiblement, on devient un fidèle" (s. 278) – "Man deltar och, oemotståndligt, man blir en troende." Så ges ett svar

i det som annars är en närmast genomgående konflikt – är mässan en social eller en andlig händelse, går man till kyrkan för att träffa Gud eller för att träffa människor?

Åtskilliga deltog dock i mässan som ett uttryck för fromhet och Martin identifierar tre skilda attityder hos de fromma mässbesökarna. För vissa var mässan en plats för det egna bönelivet. Andra valde att koncentrera sig på ett tema som stod nära mässans teologi, som exempelvis ett helgon eller Kristi lidande, men när det var tid för något centralt såsom konsekrationen vände de sin uppmärksamhet mot det som hände vid altaret. Den tredje attityden var att leva sig in i mässans skeende och vara en så aktiv deltagare i mässan som möjligt.

Bland de många teman som berörs finns de som huvudsakligen rör tolkning och teologi. Vi hör om hur kyrkorummet återspeglar världsbild och teologi och om hur kyrkobyggnaden är en liturgi i sten som uttrycker exempelvis kontemplation och hierarki. Mässan i sig ses som en händelse för känslan snarare än för intellektet.

En förväntan från kyrkans ledning och från befolkningen var att prästerna skulle agera heligt och rent liksom mässan var helig och ren. Idealet förverkligades exempelvis av en präst som döende celebrerade mässan, avled efter att ha välsignat församlingen och tre timmar senare visade sig för två systrar. Präst och mässa illustrerade här tillsammans offertanken. Intresset för prästens person kunde dock också leda till sökandet efter den gode prästen och till 'liturgisk turism'.

Knäfallets införande vid konsekrationen beskrivs som en del av motreformationens sakramentsfromhet medan rädslan för att ses som influerad av reformatoriska kyrkor var en källa till avoghet i kyrkan i Frankrike mot andra nyheter, som exempelvis ny musik i mässan.

Andra teman rör tydliga konflikter, inte sällan grundade i motsättningar mellan vad som kunde uppfattas som ordning respektive oordning. Exempelvis identifierar författaren ett djupare tema bakom alla kyrkbänkskonflikter: att mässfirarnas fixering motverkar oro i kyrkorummet.

Ett påvligt beslut 1517 som gjorde det möjligt att förrätta sin söndagliga kyrkogång hos en orden var en konfliktorsak mellan församlingspräster och ordnar, och i stiftet bekämpades under 1500- och

1600-talen bortovaro från söndagens mässa i församlingskyrkan genom allt från exkommunikation till krav att detta nämndes i bikten. Ett annat exempel på hur en generell rörelse kunde orsaka en konflikt med tanken på den lokala och lokaliserade kyrkan som ideal var det moderna pilgrimsväsendet som bidrog till att flytta mässan ut ur kyrkorummet, vilket mötte starkt motstånd från vissa biskopar som med förbud ville inskräpa att mässan endast skulle firas i kyrkorna.

Det förekom dock i andra fall att såväl kraven på uniformitet som makthavarna själva stod i motsättning till bibehållandet av lokala traditioner, liksom att betoningen av mässans plats i församlingen mötte en problematik med församlingspräster som undandrog sig att fira mässan i sin församling och i stället anlidade vikarier.

Konflikter kunde också exempelvis röra den statliga regleringen av kostnaderna för mässor, liksom en ilsken biskop som träder fram ur källorna med ståndpunkten att de präster i stiftet som inte vet hur de firar mässan i vare sig ord eller handling göder vidskepelsen.

Konflikterna kunde röra mycket, men ibland kan nutidens ögon snarast sakna en tydlig konflikt när det som skedde lätt kan bedömas som missförhållanden, som när mässan på Martinique under sent 1700-tal användes som en scen för slavars disciplinering – trots att de flesta slaverna av sina ägare annars förvägrades rätten att närvara – eller som bruket att dubblera eller flerdubbla åtskilliga moment kring en kanon för att kunna räkna en mässa som två, tre eller fyra.

Mässan hade en central roll i kyrkan, och barn i olika tider har förvisso lekt mässa. Samtidigt berättar Martin om företeelser genom vilka mässans roll förminskades och förändrades. Under 1600-talet frigjordes sakramentets tillbedjan från mässan, och trots upprepade förbud finns in på 1700-talet uppgifter om ”torra mässor”, alltså firade utan konsekration. I Alsace på 1930-talet var mässa och kommunion skilda åt, då regeln var att församlingens kommunion skedde före söndagens tidiga mässa.

Koncentrationen på mässan är både en styrka och en svaghet då analysen nog ibland skulle ha vunnit på ett bredare perspektiv, innefattande mer om relationen till annat som förekommer i kyrkan. Samtidigt hade boken då sannolikt förlorat en del av rikedomerna vunnna

genom det breda anslaget kring allt som rör mässan. Här redovisas så mycket lärdom att det i en recension bara kan ges enstaka glimtar från en målning rik på detaljer.

Anslaget 'ritens teologi' anknyter till perspektiv både på mässan som objektiv företeelse och på den subjektiva reaktionen, dels i yttre delaktighet i gudstjänsten, dels i inre fromhet. Även om det inte uttrycks så är detta en bok som kan komma till nytta och ha sin hemvist såväl inom vetenskapen som inom den kyrka som reflekterar över sitt liv.

Martin Bergman

KJELL PETERSSON

Född av vatten och ande

Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2012. 193 sid. ISBN 978-91-7580-596-2

Kjell Petersson disputerade 1977 på avhandlingen *Kyrkan, folket och dopet*. I egenskap av församlingspräst har han skaffat sig mångårig personlig erfarenhet som dopförrättare. I en nyutkommen mycket personligt präglad bok om dopet speglas hans kunskaper från avhandlingsarbetet genom de egna erfarenheterna och en numera öppet redovisad personlig teologisk ståndpunkt av mycket konservativt slag. I samma veva som jag arbetat med Jonas Jonsons beundransvärda bok om Gustaf Aulén föll mina ögon på ett märkligt omdöme i Peterssons bok om denne teolog: det enda han över huvud säger om Auléns livsverk är att det "bidrog till att öka det mentala avståndet mellan tidigare generationers tankemöda och det egna tänkandet" (s. 17). Själv råkar jag också ut för hans kategoriska avståndstagande genom min artikel om dopet i SGL 2011. Jag har där bl.a. påtalat det orimliga i Melanchthons försök i Augsburgska bekännelsen att konkretisera vad spädbarns arvsynd skulle innebära, nämligen avsaknad av en rad uppfattningar och attityder som det är fysiskt och psykiskt omöjligt att ha på deras utvecklingsstadium. Denna kritik avfärdar Petersson (s. 141) utan att för läsaren återge de formuleringar som kritiken avser; hans egen kritik mot mig blir därmed avsiktligt missledande. Petersson berör inte alls huvudärendet i min artikel: att vilja ersätta det traderade talet om arvsynd med insikten att vad vi ärver är den

kluvna benägenheten för ont respektive gott handlande. En viktig funktion av dopet blir därmed att stödja valet av det goda.

I en knapphändig teologihistorisk översikt där Augustinus plötsligt talar engelska sägs bl.a. att Luthers berömda tal om människan som *incurvatus in se*, ”inkrökt i sig själv”, möjligen finns redan hos denne. Det stämmer inte, men Luther kan tänkas ha träffat på och omformulerat Augustinus tal om människan som *curvatus*, ”nedböjd”, dvs. ”till jorden” i stället för vänd uppåt mot himlen.

Ett intressant parti av boken redogör för andra kyrkors – främst de nordiskas – dopordningar, och författaren frågar sig om där finns idéer som kunde tas upp av Svenska kyrkan. Han ser ett starkt behov av någon slags motsvarighet till danskarnas ”avsägelse av djävulen” eller *abrenuntiationen* som är den klassiska termen för detta. Den finns med i många kyrkors dopordningar; i Svenska kyrkans fanns den med fram till 1811. De svenska katolikerna använder benämningen ”Den Onde”. Det ansluter Pettersson sig till. Han formulerar till sist två konkreta förslag. Vid barndop ”Låt oss vända oss från Den Onde och bekänna den tro” etc. Vid vuxendop frågan ”Tar du avstånd från den Ondes bedrägeri?” Författaren inser nog själv att ett sådant förslag inte har någon chans att godtas av Svenska kyrkans församlingar och beslutande organ. Själv skulle jag inte heller stödja det; men gärna ett starkare betonande av att man i dopet väljer bort ondskan och satsar på det goda.

Ragnar Holte

ANDERS PILTZ

Den signade dag

Den nordiska dagvisans ursprungsfunktion.

Texter, analyser och hypoteser

Scripta ecclesiologica minora, 14. Skellefteå: Artos, 2012. 96 sid.

ISBN 978-91-7580-581-8

Få melodier och texter har under senare år diskuterats lika flitigt i nordisk hymnologisk forskning som den så kallade kristliga dagvisan, ”Den signade dag, som vi nu här se”. Den har stått i fokus vid flera seminariedagar inom Öppet nordiskt koralseminarium i Lund liksom

vid hymnologiska dagar inom det nordiska nätverket Nordhymn. Därtill har flera artiklar av olika författare sprungit ur dessa livliga seminariediskussioner, ur nya hypotesuppställningar och ur återläsningar av det över hela Norden spridda källmaterialet. På Artos förlag utkom under 2011 och 2012 två böcker ägnade åt dagvisan, nämligen Lars Eckerdals *Den signade dag: En sång – tre studier* (anmäld i SGL 2012, s. 166) och den här anmälda boken av Anders Piltz.

Om Eckerdals bok följer dagvisan longitudinellt i en stor mängd handskrifter, tryck och uppteckningar över hela den stora region där den finns belagd – inklusive dess textliga utveckling i händerna på Wallin, Grundtvig m.fl. samt sångens kulturhistoriska betydelse i Mora församling i synnerhet – tar Piltz' bidrag sin utgångspunkt i en enskild källa: handskriften C 4 i Uppsala universitetsbibliotek. Denna är bunden i Vadstena vid mitten av 1400-talet och ett papperslägg i handskriften har den tidigaste belagda versionen av dagvisan. Denna jämförs med två senare handskriftsbelägg, den danska Medeltidshandskrift 35, Lunds universitetsbibliotek (av Piltz daterad till ca 1500) och den gäckande arnamagnæanska handskriften d a 4:0 717 (Árni Magnússons samling, Reykjavik), som är nedtecknad 1723. Huruvida den senare är en uppteckning av då levande tradition eller en avskrift av en tidigare (nu förkommen) handskrift råder det oenighet om. Piltz anser att "[f]örlagan till denna avskrift måste vara betydligt äldre än avskriften, av språkliga och konfessionella skäl" (s. 9), ett antagande som sedan behandlas något mer ingående i den jämförande analysen av de behandlade versionerna (s. 30f). Här anknyter Piltz även till tidigare forskning av Henry Bruun, Allan Arvastson och Bengt R. Jonsson, vilkas resultat nu storligen berikas med nya teologiska och filologiska upplysningar och påpekanden om intertextuella förhållanden till källor utom de olika dagvisversionerna.

Piltz lanserar tio hypoteser (här kallade "arbetshypoteser") om tillkomsten, kontexten och traderingen av C 4-versionens text, varav vissa tidigare presenterats på seminarier, konferenser eller i artikelform. En av de mest intressanta är hypotesen att såväl sångens melodi som dess första textrader skulle vara inspirerade av, eller på annat sätt härledda från, tredje juldagsmässans Alleluiavers, "Dies

sanctificatus illuxit nobis”. Detta är en mycket spännande hypotes, som naturligtvis skulle ha stärkts om dagvisan i senare skeden haft en tydligare och mer enhetlig de tempore-funktion (vilket inte är fallet, då den använts som morgonbön även helt oberoende av julen). Den melodiska likheten är dock slående. Av de tio toner som utgör sångens första fras i Hans Thomissøns danska psalmbok av 1569 (vilken Piltz utgår från; UUB C 4 har ju ingen noterad melodi) är åtta gemensamma med inledningen till *Dies sanctificatus* i Niels Jespersøns Graduale av 1573 (av de övriga två tonerna har den ena växeltonsfunktion). Detta är ett mycket intressant spår i dagviseforskningen, som inbjuder till fördjupad jämförande analys av alla regionala nordiska versioner av dagvisan och Alleluiaversen i olika gradualen (Piltz jämför nu bara med den mycket likartade läsarten av Alleluiaversen i Linköpingsgradualet UUB C 430, men där saknas ju lokal samtida meloditradition av dagvisan som jämförelse). Denna hypotes skulle ju kunna visa sig giltig även oberoende av om tillkomstmiljön är Vadstena eller ej.

Flera av Piltz' arbetshypoteser rör Allan Arvastsons antagande att visans ursprung (eller åtminstone dess tidiga spridning) skulle vara Vadstena kloster och klosterkyrka. Dessa underbyggs och framargumenteras med en konfessions- och teologihistorisk lärdom och en förtrogenhet med medeltida textmassor som få förutom Anders Piltz torde kunna uppvisa. Man bör ha i åtanke att de flesta av hypoteserna, liksom den om dagvisans ursprung i ”*Dies sanctificatus*”, kan testas och bedömas oberoende av varandra. Det är alltså inget syllogistiskt korthus som ställs upp, utan en rad olika och oberoende premisser som beaktas och övervägs i argumentationen och som kan omprövas i framtida forskning. Hypoteserna i sig utgör garant för att forskning om den nordiska dagvisan kommer att fortsätta i framtiden, och flera av dem har redan diskuterats ingående av Piltz och andra i ovan nämnda seminariemiljöer.

Vad som inte framgår av bokens titel är att den också erbjuder editioner av sju andra sångtexter i UUB C 4: *Ad terrorem omnium*, *Then første frigh*, *Miriam si leteris*, *Mars precurrit in planetis*, *Olim sustulerunt scholares*, *Insignis est figura* och *Mik møtte en gamul kerling*. Även dessa

jämförs med konkordanser i en rad samtida europeiska källor (två av dem ingår i den första tryckta utgåvan av *Piae cantiones*, 1582).

Ad terrorem omnium är en vagantsång där domen faller hård över bland annat "sacerdotes emuli" och "clerici venales", av Piltz översatt till "prästerliga strebrar" och "fala klerker". Piltz visar på en rad korrup-tioner och divergenser i UUB C 4 gentemot konkordanserna, vilket ib-land tillskrivs kopistens bristande språkliga och begreppsliga förståelse.

Olim sustulerunt scholares har såvitt känt inte utgivits i någon modern edition, vilket gör denna edition till ett mycket värdefullt bidrag i studiet av den medeltida skolsångs-genren *cantiones scholasticae*: sånger om – snarare än bara från och av – skolarer och skolmiljön. Piltz näm-ner sångens tematiska likheter med en rad andra skolsånger, men inte konkreta intertexter med exempelvis två *Piae cantiones*-sånger (kanske utgör de alltför generiska idiom för att förtjäna omnämnande i kommentaren). Svidande sarkasmer över skolungdomens högmod kryddas i denna sång med referenser till Horatii *Ars poetica*: "Mons est ruptus, qui sic tumescebat. Ecce paruus mus eueniebat"!

Anders Piltz har med denna bok utfört ett viktigt filologiskt arbete med stor relevans för teologer, musikvetare, hymnologer, idé-historiker, bokhistoriker och litteraturvetare. Att förflytta undersök-ningarna om den nordiska dagvisans ursprung till frågan om dess ursprungliga funktion är ett välkommet tilltag, som säkert öppnar upp för vidare forskning i detta fascinerande hymnologiska typfall, både av Anders Piltz själv och av andra.

Mattias Lundberg

BENGT STOLT

Glimtar från gotländskt kyrkoliv

Ett kvartssekel i minnets ljus

Gotlands kyrkohistoriska sällskaps skriftserie, 2. [Visby]: Gotlands kyrkohistoriska sällskap, 2012. 262 sid. ISBN 978-91-979559-2-8

Docent Bengt Stolt, filosofie doktor i matematik och hedersdoktor i teologi vid Uppsala universitet, ger i föreliggande bok ett unikt bidrag till den kyrkohistoriska forskningen. I memoarernas form beskriver

han det kyrkliga livet och den liturgiska utvecklingen på Gotland under kvartsseklet 1946–70, vilket varvas med utförliga kommentarer och träffsäkra analyser om dessa förhållanden. I kåserande ton återger han även anekdoter om händelser och personer från denna tid, vilket gör boken både lättillgänglig och underhållande.

Bokens uppställning är kronologisk och varje kapitel är försett med en årtalsangivelse och en tillhörande rubrik. I förordet skriver Stolt att syftet med boken är att skildra de förändringar som skedde med mässkläder och ceremonier i gudstjänsten under den aktuella tidsepoken. Materialet utgörs framförallt av de brev som Stolt skickade till vännen teol. dr Lennart Löthner och de dagboksanteckningar som författaren förde under det berörda kvartsseklet. Detta kompletteras med stifts- och liturghistoriskt material.

Inledningen utgörs av en kort historisk bakgrund till utvecklingen av gudstjänstlivet i Svenska kyrkan från reformationen och framåt, vilken bildar det större ramverk inom vilket Stolts framställning placerar sig. Tidsperioden som boken behandlar präglades av stora förändringar och är vad Stolt kallar en ”övergångstid” (s. 233) i Svenska kyrkans historia. Detta innebar för det första att äldre liturgiska bruk, som försvann i och med reformationen, återaktualiserades i gudstjänsten, för det andra uppstod ett förnyat intresse för mässkläder och för det tredje uppmuntrades ett flitigare nattvardsfirande. Det är denna förnyelse av Svenska kyrkans gudstjänstliv, såsom den gestaltade sig på Gotland, som tilldrar sig Stolts intresse i boken. Utifrån sina gudstjänstbesök återger och kommenterar han de liturgiska bruk som förekom, vilka mässkläder som användes, antalet nattvardsgäster, samt predikans längd och innehåll. Ett annat av Stolts intressen är kyrkobyggnader och han beskriver hur han själv deltog i många kyrkorestaureringsprojekt på ön.

Boken avslutas med ett mycket omfångsrikt personregister, där de i boken omnämnda personerna är försedda med, inte ett sidnummer, utan med året då de omtalas. Stolt samtalade och diskuterade ofta med öns präster och han redogör genomgående för i vilken församling de verkade samt vilken uppfattning de hade i teologiska och liturgiska frågor. En av prästerna som drev på införandet av allmänkyrkliga

bruk i gudstjänsten var Hans C. Cavallin, prästvigd i Visby stift 1962, sedermera munk i Östanbäcks kloster. Under några söndagar sommaren 1962 tjänstgjorde Cavallin i Klinte pastorat och beskrevs då av kyrkoherden Ebbe Klint som en bland församlingsborna uppskattad predikant. Dessa hade dock inte alls någon förståelse för den nye adjunktens liturgiska ideal. Än mindre uppskattade de dennes fotsida, svarta talar.

Den kronologiska framställningen är den första av bokens många starka sidor. Därigenom ges läsaren möjlighet att följa den långa process det innebär att införliva ”nya” kyrkliga bruk och förändringar i gudstjänsten på församlingsnivå. En av de större förändringar som Stolt beskriver är det ökade intresset bland vissa av Gotlands präster för ett mer frekvent nattvardsfirande. I de församlingar där dessa präster tjänstgjorde blev följderna ofta att mässan firades på flera av årets söndagar och ibland även på vardagar. Men på ön fanns också präster med en mer ”västsvensk syn” (s. 237f) på saken, de gammalkyrkliga, vilka förhöll sig skeptiska till förnyelsesträvandena. Stolt konstaterar utifrån sina anteckningar från 1973 att antalet nattvardstillfällen och antalet kommunikanter ökade i Visby stift under hans somrar på ön.

En annan av bokens styrkor är att dagboksanteckningarna och breven citeras så ordagrant som möjligt, vilket gör att Stolts engagemang, temperament och personliga uttryck präglar framställningen. Bland annat beskriver han hur en gudstjänst i Svenska kyrkan vid mitten av 1950-talet kunde gestalta sig. Två likadant klädda präster utförde identiska förflyttningar i koret under altartjänsten. Han skriver att deras rörelser var ”symmetriska vandringar i vida bågar, ungefär som när man dansar polonäs” (s. 18) och prästernas vändningar vid altaret kunde ”erinra om ett par svängdörrar” (s. 18).

Bokens främsta förtjänst ligger dock i memoarformen, vilket låter Stolts stora kunnande inom det liturgiska området komma till uttryck. Genren möjliggör personliga iakttagelser och kommentarer om gudstjänstens utveckling från ett församlingsperspektiv. Detta ger oss en kyrkohistorisk närstudie av en händelserik period i Visby stifts historia. Genom sina många skildringar av präster och teologer, som vid olika tillfällen bodde på eller besökte ön, framgår det hur dessa

påverkade öns kyrkliga liv, vilket man får anta visar sig än idag i det gotländska kyrkolivet.

Vid några tillfällen blir Stolt dock en aning inkonsekvent i sin framställning. I förordet skriver Stolt att han genomgående undviker ordet högkyrklig, eftersom denna term har negativa konnotationer. Trots detta återfinns det i boken flera exempel på användandet av denna term och därför blir denna avgränsning snarare förvirrande än till hjälp.

En annan svaghet i Stolts framställning är att den stundtals saknar referenser. Fotnoter är oftast utplacerade men på sina ställen saknas källhänvisningar vid citat och faktauppgifter. Hänsyn får dock tas till genren, eftersom personliga minnen inte alltid finns belagda i skrift, men jag hade önskat ett klagörande av detta i förordet. Dessa anmärkningar överskuggar på intet sätt bokens styrkor som är långt fler än dess svagheter.

Sammanfattningsvis kan sägas att boken både ger en ingående beskrivning och en skarpsynt analys av den kyrkliga utvecklingen i Visby stift under en händelserik period av dess historia. Detta varvas med många anekdoter, vilket ger boken en personlig och underhållande prägel. Som helhet är denna framställning ett unikt och viktigt bidrag till den kyrkohistoriska forskningen.

Erik Claesson

JØRGEN STRAARUP & MAYVOR EKBERG

Den sorglöst försumliga kyrkan

Belyst norrifrån

Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2012. 209 sid. ISBN 978-91-7580-589-4

Vi ser idag inom Svenska kyrkan, i likhet med de flesta andra trossamfund i Sverige, ett krympande medlemskap. När Svenska kyrkan separerade från staten år 2000 tillhörde 83 procent av Sveriges befolkning Svenska kyrkan. År 2012 var siffran 67 procent. Även när det gäller de kyrkliga handlingarna har en minskning skett. 73 procent av alla nyfödda i Sverige döptes, 43 procent konfirmerades och 61 procent av

alla vigslar och 88 procent av alla begravningar skedde enligt Svenska kyrkans ordning år 2000. År 2011 var siffrorna 52 procent för dop, 32 procent för konfirmation, 36 procent för vigsel och 82 procent för begravningar. Ser man till siffrorna för gudstjänstdeltagande så följer dessa samma mönster. År 2000 var antalet besök vid alla former av gudstjänster ca 21 miljoner. År 2011 var de ca 17 miljoner. Denna minskning gäller för kyrkan nationellt, men är också en realitet för de enskilda församlingarna i landet och är utgångspunkten för den studie som resulterade i boken *Den sorglöst försumliga kyrkan*.

Startpunkten för studien var en församlings önskan om att veta mer om ”religiösa föreställningar och relation till Svenska kyrkan hos församlingsborna” (s. 33). Utifrån denna studie har författarna till boken sedan inte endast valt att svara på detta, utan även velat ge en generell bild av dagens människors relation till Svenska kyrkan och en förklaring till varför denna ser ut som den gör. De har, som de själva skriver, valt att låta dessa församlingars svar ”vara en indikator på tillståndet i Svenska kyrkan” (s. 32). Författarna utgår från antagandet att eftersom Sveriges grundskolor inte sedan 1960-talet undervisar i kristendom så har människor blivit religiösa ”analfabeter” och därmed också tappat intresse för religiösa frågor, och som en följd av detta minskar den religiösa tillhörigheten och praktiken.

Studien bygger på intervjuer med och enkäter till människor som bor inom det område som man valt att kalla Bottneå församling i Luleå stift. Under slutet av 2009 och i början av 2010 intervjuades tolv församlingar under 1–2 timmar om deras vardagsliv, livstolkningar, värderingar och religiositet i relation till den verksamhet som Bottneå församling erbjuder. Utifrån en tidigare studie om religion bland människor i en mellansvensk medelstor stad (*Guds närmaste stad*, 2008) skapades även en enkät, som skickades ut och samlades in under januari till mars 2010. Enkäten sändes till 600 av de ca 6400 församlingsborna med post utifrån stratifierat (utifrån ålder) slumpmässigt urval. 257 personer besvarade enkäten. Eftersom bortfallet var relativt stort viktades resultaten när detta var nödvändigt.

Bokens struktur är inte helt enkel att följa, men kan beskrivas som följer: I förordet till boken ges i den allra första meningen studiens

slutresultat, att Svenska kyrkan har ett otillräckligt ledarskap, och efter det följer en argumentation om hur man nått fram till detta resultat. Sedan följer i kap. 1 en statistisk genomgång av det som man valt att kalla Bottneå församling i relation till regional nivå (Luleå stift) och nationell nivå när det gäller medlemsantal, dopfrekvens, konfirmation, vigsel, begravningar och gudstjänstdeltagande. Inte förrän i bokens kap. 2 får läsaren veta något om bakgrunden till den studie som boken bygger på och syftet med studien, vilket till viss del skiljer sig från syftet med boken. Sedan följer i kap. 3 en genomgång av resultaten från intervjumaterialet och i kap. 4 en kort teoretisk presentation som förklarar det sammanhang som Svenska kyrkan befinner sig inom genom de religionssociologiska begreppen sekularisering, sakralisering, spiritualisering och individualisering. De följande kapitlen innehåller en djuplodande presentation av resultaten från enkätmaterialet (kap. 5–12) och därefter avslutas boken med sammanfattade analyser och förklaringar till det tillstånd Svenska kyrkan befinner sig i (kap. 13–14).

Så vad kommer man då fram till? Jo, att trots att Bottneå befinner sig inom det som betecknas som väckelsebygd så uppvisar de boende där en låg grad av kristna trosföreställningar och attityder (24 procent ser sig själva som helt och hållet kristna) samtidigt som de i hög utsträckning behåller sitt medlemskap i väckelsens organisationer. Ett annat övergripande resultat är att människorna där har svårt att sätta ord på vad de tror på och att förstå det religiösa språk som finns inom Svenska kyrkan. Det beror inte, menar författarna, på ett motstånd mot att tala om religiösa frågor utan på ovana och okunskap. Denna språkliga oförmåga gäller troligtvis för hela landet och förklaringen till den går, enligt Straarup och Ekberg, att finna i en nedmontering av kristendomsundervisningen i skolan och Svenska kyrkans oförmåga att kompensera för detta inom kyrkan på grund av en komplicerad ledarskapsstruktur. Slutligen för man fram att trots ett svagt religiöst språk och ett ointresse för deltagande i en religiös praktik så finns det bland bottneåborna, och troligtvis bland svenskar i allmänhet, en positiv inställning till kyrkan som institution.

Det finns några detaljer i boken som jag ställer mig frågande till.

En av dessa är de referenser som görs till Bibeln vid några ställen i boken, t.ex. s. 11 (2 Kor 3:7–10), s. 62 (Psaltaren 139), s. 107 (Matt 7:7). Boken är visserligen skriven på uppdrag av Svenska kyrkan och vänder sig kanske främst till Svenska kyrkan. Men jag menar att boken har relevans även utanför den kristna kontexten, och referenserna till Bibeln tillför inte lika mycket till bokens argumentation som de exkluderar icke-kristna läsare. En annan fråga som jag ställer mig är varför man valt att illustrera boken med ett fotografi från en småskola i Småland och en kyrka i Finland? För nog bör det finnas fotografier från både skolor och kyrkor inom Luleå stift som kan pryda bokens omslag, som trots allt handlar om Svenska kyrkan ”belyst norrifrån”?

Men sammantaget ger boken en god inblick i dagens människors relation till Svenska kyrkan. Detta kan vara till nytta såväl för Svenska kyrkans fortsatta utvecklingsarbete – särskilt när det gäller den del av kyrkoordningen som handlar om församlingarnas grundläggande uppgift att bedriva undervisning – som för de människor som genom ett väl genomarbetat empiriskt material får en förklaring till de sekulariseringsprocesser som dagens svenska samhälle genomgår.

Magdalena Nordin

SOFIE WALTER

”Det var en plågsam stund, en stund af indre smärta”

En psykobiografi över Lina Sandells sorgebearbetning

mellan åren 1858–1861

Diss., Lunds univ. Skellefteå: Artos och Norma bokförlag, 2013. 321 sid.

ISBN 978-91-7580-625-9

Sofie Walters doktorsavhandling i religionspsykologi vid Teologiska fakulteten vid Lunds universitet handlar om hur Lina Sandell hanterade den kris som uppstod i samband med att fadern Jonas Sandell omkom genom en drunkningsolycka på Vättern den 24 juli 1858.

I *introduktionen* anges avhandlingens flerfaldiga syften, medan huvudsyftet framgår av bokens baksidestext: ”genom analys av personliga dokument som dikter, brev och dagboksanteckningar, förstå Lina Sandells sorgebearbetning under de kommande åren”. I studien

vill författaren inte bara kunna förstå intrapsykiska sorgeprocesser i allmänhet hos Sandell utan också hur religionen inverkar på och påverkas av dessa. Redan här avgränsar författaren sig mot Sandells psalmdiktning (s. 18).

I *metodavsnittet* redogörs för psykobiografisk forskning, texttolkning, valideringskrav mm. Här beskrivs avhandlingens primära material: personliga dokument. Dessa utgörs av brev till väninnan Henriette Ulrika Rydingsvärd (29 av 122 bevarade brev citeras), yngre system Mathilda Petersson (sex av 67 bevarade brev citeras) samt vännerna på Leufsta. Tillsammans med breven används Sandells dagboksanteckningar; från 2 augusti 1858 till 18 oktober 1860 finns 15 dagboksanteckningar. Utöver brev och dagboksanteckningar använder Walter även dikter av Sandell vilka är daterade mellan åren 1858 och 1861. Materialet finns på handskriftssektionen vid Lunds universitetsbibliotek. Att arbeta med sådant material är väldigt speciellt och Walter beskriver detta: ”Sandells handskrifter är ett känsligt material ur flera aspekter. Hundrafemtioåriga små papperslappar och tunna brevpapper måste lyftas med varsam hand, kladdig bläckskrift och svag blyerts ska avkodas, vilket innebär ett annat förhållningssätt hos läsaren än till tryckta källor. Känslan av något mycket privat genom-syrar förvaringskapslarna” (s. 61).

I ett omfattande kapitel benämnt *teoretiska utgångspunkter* redogör Walter för de psykologiska modeller hon använder i arbetet: krispsykologi utifrån Johan Cullbergs klassiska indelning i krisens fyra faser, religiös bearbetning med hjälp av coping-teori samt anknytningsteori. Därefter följer en beskrivning av Sandells kontext, bl.a. samhälls- och kyrkohistorisk bakgrund.

Vid genomläsning av Sandells dokument har Walter funnit sex ”meningsgivande objekt”: *Jesus, Guds kärlek, otro, prövningar, eskatologi och trossyskon*. Hur Sandell förhåller sig till dessa och tolkar händelser och sin egen reaktion i relation till dem tecknas först i det kapitel som handlar om *tiden före faderns död* och sedan i de båda kapitlen som behandlar avhandlingens fokus: *sommaren 1858–sommaren 1859* samt *sen-sommaren 1859–vintern 1861*. Avhandlingen sammanfattas i *slutsatser*.

Intressant är att en avhandling i religionspsykologi berör en så cent-

ral person i svenskt gudstjänstliv som psalmförfattaren Lina Sandell och gör en ansats till att sätta in Sandells sorg- och krisbearbetning i samhällelig och nyevangelisk kontext. Genom avhandlingen lämnar författaren viktiga bidrag, inte bara inom den religionspsykologiska forskningen utan även i ett bredare perspektiv, till hur kristen tro – här utifrån nyevangelisk kristendomstolkning – kan fungera både såsom tillgång och hjälp, men också som bekymmer och skuld-/skambeläggande.

För läsaren kan det te sig förvirrande med avhandlingens olika syften: i inledningsavsnittet anges ett flertal inbördes orelaterade syften, i avsnittet slutsatser talas om huvudsyftena vilka till synes har viss överensstämmelse med delar av dem som anges i inledningen och slutligen i avhandlingens baksidestext det ovan angivna huvudsyftet.

Walter definierar inledningsvis bort Sandells psalmer ur materialet, dock utan att gå närmare in på frågan. Om det är rimligt eller ej att göra så menar jag är en viktig fråga att ställa; här hade framställningen vunnit på att problematisera detta, bl.a. genom att belysa frågan om vad som är en psalm. När övergår en dikt till att vara en psalm? Hade Lina Sandell överhuvudtaget ambitionen att skriva just psalmer? Vad som förstods som psalm i Sandells samtid hade det till stora delar satts gränser för genom den wallinska psalmboken. Först 18 år efter Sandells död införlivades en del av hennes texter i ett officiellt tillägg till psalmboken. I avhandlingen citeras och analyseras för övrigt två av de dikter som ligger till grund för två av Sandells mest älskade och använda psalmer, ”Tryggare kan ingen vara” och ”Bred dina vida vingar.”

När författaren tecknar den samhälleliga och kyrkohistoriska kontexten skulle framställningen vunnit på att vara mera stringent och gedigen. Ibland framskyntar bristande förståelse av hur historiska dokument bör användas, ibland ren okunskap. Så till exempel tillskrivs Martin Luther avsnitt ur vad författaren menar vara *Lilla katekesen*, och det hävdar författaren att Lina Sandell hade läst och kunde vid åtta års ålder. Citatet som ges är dock inte från Luther *Lilla katekesen* utan från den katekesutveckling som antogs 1878, dvs. 38 år efter det att Sandell var åtta år.

Ytterligare en reflektion att lyfta fram och som avhandlingen vunnit på att problematisera och föra tydligare in i den nyevangeliska kontexten är användningen av bibelallusioner och bibelcitats. Sandells språk är som Walter anger ”fyllt av bibliska metaforer”. Författaren skriver: ”[f]ör att texterna ska kunna kommunicera Sandells intention behöver läsaren inte bara ha viss bibelkunskap utan också förståelse för [sic!] ett nyevangeliskt och herrnhutiskt sätt att uttryck sig” (s. 44). Tyvärr har detta inte fått genomslag fullt ut i avhandlingen. Framställningen hade också vunnit på att problematisera Sandells bibel användning. Att ta över uttryckssätt, fläta samman bibelallusioner och bibelcitats i sina egna texter är på ett vis en genre och kan signalera att man kan sin Bibel. I detta sammanhang behöver därför frågan ställas i vilken grad dessa citats och allusioner verkligen ger uttryck för Sandells *egna* ord, uttryck, känslor, sinnesstämningar osv. då formuleringarna används för analyser och för att visa på Sandells sätt att hantera sorg och kris där just uttryckssätten blir viktiga i analyserna.

Lina Sandell är en av våra mest välkända och älskade psalmförfattare. I *Den svenska psalmboken 1986* finns 13 psalmer i original och en översättning av henne och i EFS-tillägget (Verbums tillägg 2003) ytterligare en originalpsalm. Endast Anders Frostenson, Britt G. Hallqvist, Johan Olof Wallin och Olov Hartman har fler originalpsalmer i psalmboken. Sofie Walter har genom sin mycket läsvärda avhandling i religionspsykologi lämnat viktiga bidrag till förståelsen av sorg- och krisbearbetning i relation till en kristen trostolkning. Avhandlingen är angelägen långt utöver den religionspsykologiska sfären. Intressant är att vi här får följa en av vår tids mest sjungna psalmförfattare. Vid ett stort antal begravningar i dag sjungs hennes psalmer, psalmer som många människor vittnar om är till stöd och hjälp i deras sorg- och krisbearbetning.

Anna J. Evertsson